MEDEDELINGEN

HEEMKRING OKEGEM

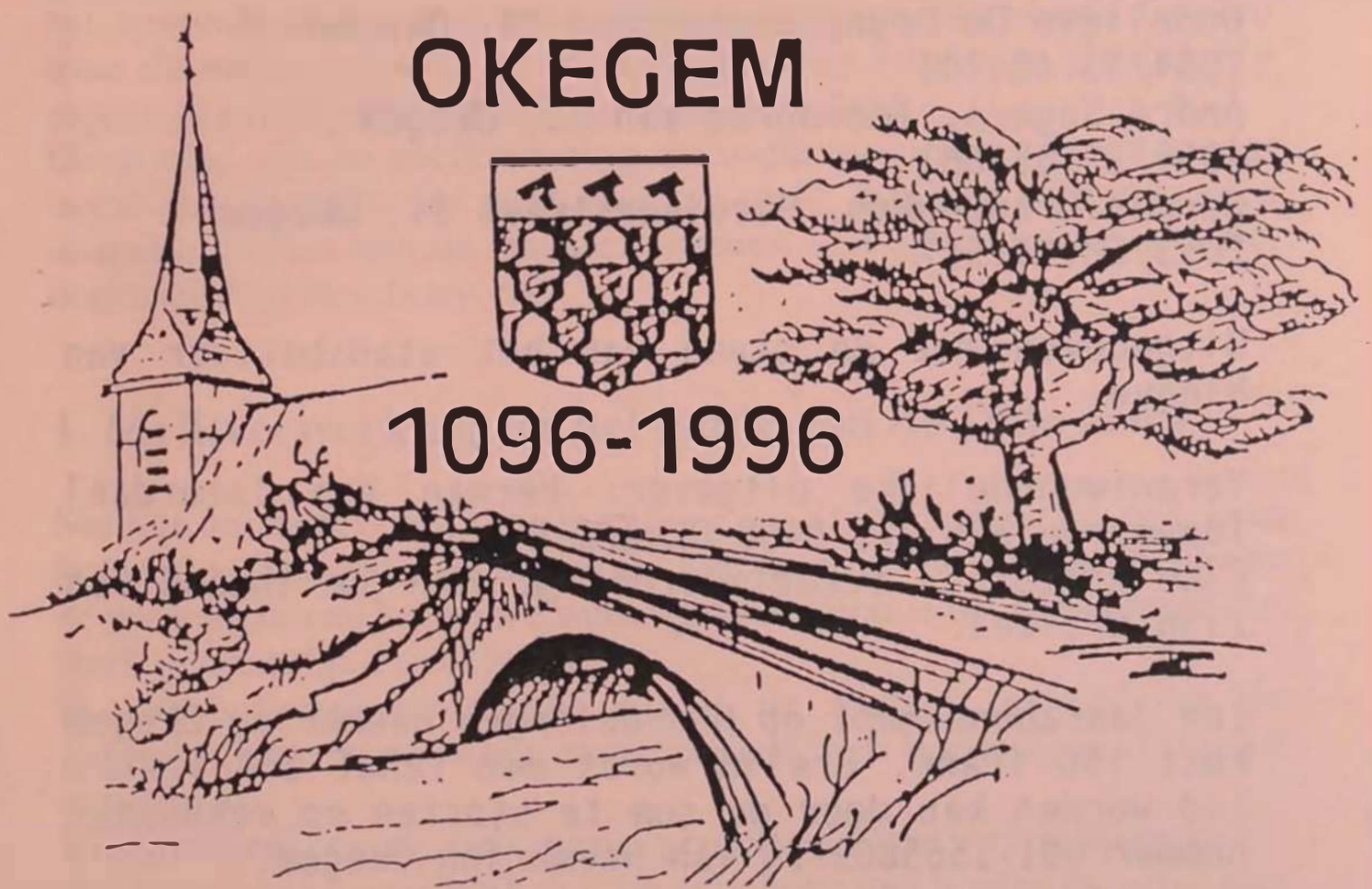

21ste jaargang, 1996, nrs. 3-4
VRSCHIJNT DRIEMAANDELIJKS
AFGIFTEKANTOOR 9400 NINOVE

BESTUURSLEDEN

Voorzitter: Herman Van Isterdael, Idevoordelaan 27, Okegem
(054/32.23.02)
Secretaris: Patrick Praet, Kievitlaan 25, Ninove
(054/32.71.58)
Penningmeester: Suzanne Van der Speeten, Hazeleerstraat 19, Okegem
(053/66.76.89)
Bestuursleden:
Jozef Van der Speeten, Guldenboom 12, Okegem
(054/33.55.75)
Godelieve De Deyn, Kouterbaan 34, Okegem
(054/33.48.70)
André Segers, Idevoordelaan 25, Okegem
(054/33.65.68)
Herman Branteghem, Hazeleerstraat 24, Okegem
(053/68.04.51)

Uitgegeven met de steun van het stadsbestuur van Ninove.

Verantwoordelijke uitgever: Herman Van Isterdael
Idevoordelaan 27, 9400 Okegem-Ninove
Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Een jaarabonnement op Mededelingen Heemkring Okegem kost 150 frank. Erelid wordt men vanaf 250 frank. Lid worden kan door de som te storten op rekeningnummer 001-1565869-74 van Heemkring Okegem.

Provincie Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

Melkverwerking en melkerijen te Okegem

In 1993 verscheen een themanummer van *Ons Heem* over *Melkverwerking en Melkerijen* dat de vrucht was van de Vlaams-Brabantse Gouwdag. Deze werd in mei 1993 te Glabbeek gehouden en was aan melkerijen gewijd (1). In dat themanummer vraagt medewerker H. Vannoppen aan de heemkringen dat ze hun steentje zouden bijdragen tot de melkerijgeschiedenis door de evolutie van de melkerijen in hun dorp te bestuderen. Met deze bijdrage willen we gehoor geven aan deze oproep.
De melk- en de graanwinning waren de twee voornaamste pijlers van het boerenbedrijf van weleer. In deze bijdrage, die vooral handelt over de melkproductie en melkverwerking komt dus slechts één aspect van de agrarische bedrijvigheid aan bod.
De studie van de melkwinning en melkverwerking is bijzonder boeiend en leerrijk. De productie van melk, boter en kaas mag men immers als één van de oudste vormen van specialisatie van het boerenbedrijf beschouwen.

1. Melkverwerking tot het einde van de 19de eeuw

Melken en boter- en kaasbereiding in Vlaanderen zijn een zeer boeiend volkskundig onderwerp. Door de grote verscheidenheid van de werkwijzen en het ermee samengaande gerei is het een gebruik dat sterk gewestelijk is gekleurd.
In dit beknopt overzicht wordt de nadruk gelegd op de gebruiksvoorwerpen en hun aanwezigheid in de boedellijsten (*staeten van goede*).
Vroeger werd er in de melkemmer gemolken. Deze was oorspronkelijk van hout, een kuiperswerk dus, en gebonden met houten en soms met ijzeren of koperen banden. Rond 1890 verdween deze emmer voor een dito blikken of wit verlakte emmer. Dikwijls werd het woord aker gebruikt om een koperen melkemmer aan te duiden. Een ander verschil was dat de emmer meestal een schuine wand had en dat de aker ietwat buikig was en een tuit had.
Bij het melken was ook een melkstoeltje nodig; dit was een zeer eenvoudige vorm van blokstoel met drie of vier poten.
De inhoud van de melkemmer moest in een ander vat worden overgegoten. Inzake het vat om melk in te vergaren was er keuze: een

melkkruik, een melkketel, een melkkan of een melktobben. De meest bekende melkketel is onderaan buikig en vernauwt naar boven. Hij heeft geen vast handvat, wel een scharnierend hengsel of heis. Bij de koperen melkaker en dito melkketel hoorde nog een derde koperen voorwerp, namelijk de melkzeef of zijg. Deze diende om de melk door te zijgen om van toevallig vuil te reinigen. De melkzijg paste in de opening van de melkketel of kan. Er bestonden ook houten en tinnen zeven. Over de melkzeef werd gewoonlijk nog een doekje gelegd.
De gezegen melk bleef niet bewaard in de melkkan of -ketel, maar werd dadelijk overgegoten in de melkkuip, -ton of -vat, tenminste in het koele seizoen. In de zomertijd werd ze in melkteilen gegoten om af te koelen. Wanneer de room kwam bovendrijven, kon ten allen tijde de melk in teilen worden gezet.
De melkteil is een veel voorkomend voorwerp; in elk boerenhuis was er immers een hele reeks nodig. Hoe meer koeien het bedrijf had, hoe meer teilen er nodig waren. In de boedellijst opgemaakt na de dood van Joannes Hendrickx (1772) in Okegem staan 125 melkteilen opgetekend. Bij het afsterven van zijn zoon Joannes die op het hof van "Van Holders" boerde (1817) werden 29 teilen geteld (5 melkkoeien). De *staet ende inventaris van goede* opgemaakt na het overlijden van Alexandrina Van de Perre (1788), echtgenote van Henricus Covens en verblijvende op het Hof te Rabuys, vermeldt 86 *melckteelen*, 3 *melcksaeyen* en 3 *melckcuypen*, 1 *botervat*, 7 *botercuypen*, 7 *melckheemers* (13 melkkoeien).
De aarden teil boeit ons het meest. Er zijn twee hoofdmodellen te onderscheiden: zonder en met oren. De eerste soort is ondieper dan de tweede, de binnenzijde en de boord zijn bedekt met loodglazuur en de kleur is geelrood tot baksteenrood. De melkteilen met oren zijn de diepste: de zijwand, die bij het eerste model konisch verloopt, is nu ietwat buikig, de kleur is meestal donkerbruin. De melkteilen werden doorgaans in de kelder op een melkstelling geplaatst. Dat waren berden, planken of schappen die rondom in de kelder aangebracht werden.

Het boteren of karnen

In kleine bedrijven werd de volle melk en in grote bedrijven alleen de room gekarnd. Was de melk of de room dik geworden, geronnen, in de roomkuip of roomton of hoe dat vat ook moge heten, dan moest er geboterd of gekarnd worden. Er waren veel manieren van boteren in het Vlaamse land. Het was hem vooral om handmethodes te doen.

Het primitiefste botervat was de stamp- of stootkarn waarbij een staf, onderaan voorzien van een doorboorde schijf, in een vat met melk of room werd gestoten (zie illustratie 1).
Het belangrijkste karnvat is de buikige houten stande (kuip), naar boven toe vernauwend, met bandvormige hals waar het deksel werd ingepast. Er was ook de rechtduigige, naar boven vernauwende stande. In de plaats van een houten stande gebruikten kleine boeren een aarden twee-orige pot als botervat.
Boteren met de staf was geen licht werk. Zelfs op een kleine boerderij werd driemaal per week de volle melk geboterd. Dat betekende telkens drie uren stoten in het vat. Geen wonder dat er naar allerlei manieren werd gezocht om het eentonig werk te verlichten. Het kwam zo ver dat het handwerk bij het karnen volledig werd opgeheven. Er werd een mechanisme bedacht waarbij dieren werden ingespannen: hond, koe of paard. Omstreeks 1800 kwam het boterwiel in voege. Het boterwiel of botermolen was een merkwaardige Vlaamse uitvinding die als vroegste mechanisatie van de boterproductie op de hoeve beschouwd mag worden.
De gewone meest voorkomende vorm was het groot houten wiel of traprad dat verticaal tegen de buitengevel van de hoeve , meestal aan het achterhuis, was geplaatst. Bij kleine boerderijen werd het wiel wel eens tegen de voorgevel onder een afdakje geplaatst. Het rad werd door een hond in beweging gebracht. De verlengde as van het wiel stak doorheen de muur en stond binnenshuis in verbinding met de boterkarn. De krukas bediende één of twee boterstaven van de karn die in de keuken of achterhuis was opgesteld. Het traprad van de botermolen had doorgaans een diameter van ca. 2,5 m. Een hond "liep" in dat wiel. Lopen was maar lopen, en toch kwam hij niet vooruit. Intussen draaide het wiel en werkte de karn. Weglopen kon de hond bijna niet, want hij lag meestal vast aan de afsluiting. Liep hij te traag, dan werd hij gehekeld door een bord met scherpe nagels dat achter hem aangebracht was. Meestal liep de hond gaarne in het wiel omdat hem daarna een beloning wachtte, bijvoorbeeld een pot frisse karnemelk.
De uitvinding van de botermolen moet wellicht tijdens de laatste decennia van de 18de eeuw gesitueerd worden. De toepassing van een mechanisch gedreven toestel in de boterfabricatie betekende een gevoelige verbetering van het zware handwerk dat tot dan toe met een staf of stoter moest gebeuren. Het succes van die uitvinding wijst op het groeiend economisch belang van de boterindustrie op de boerderijen van de 18de-19de eeuw.

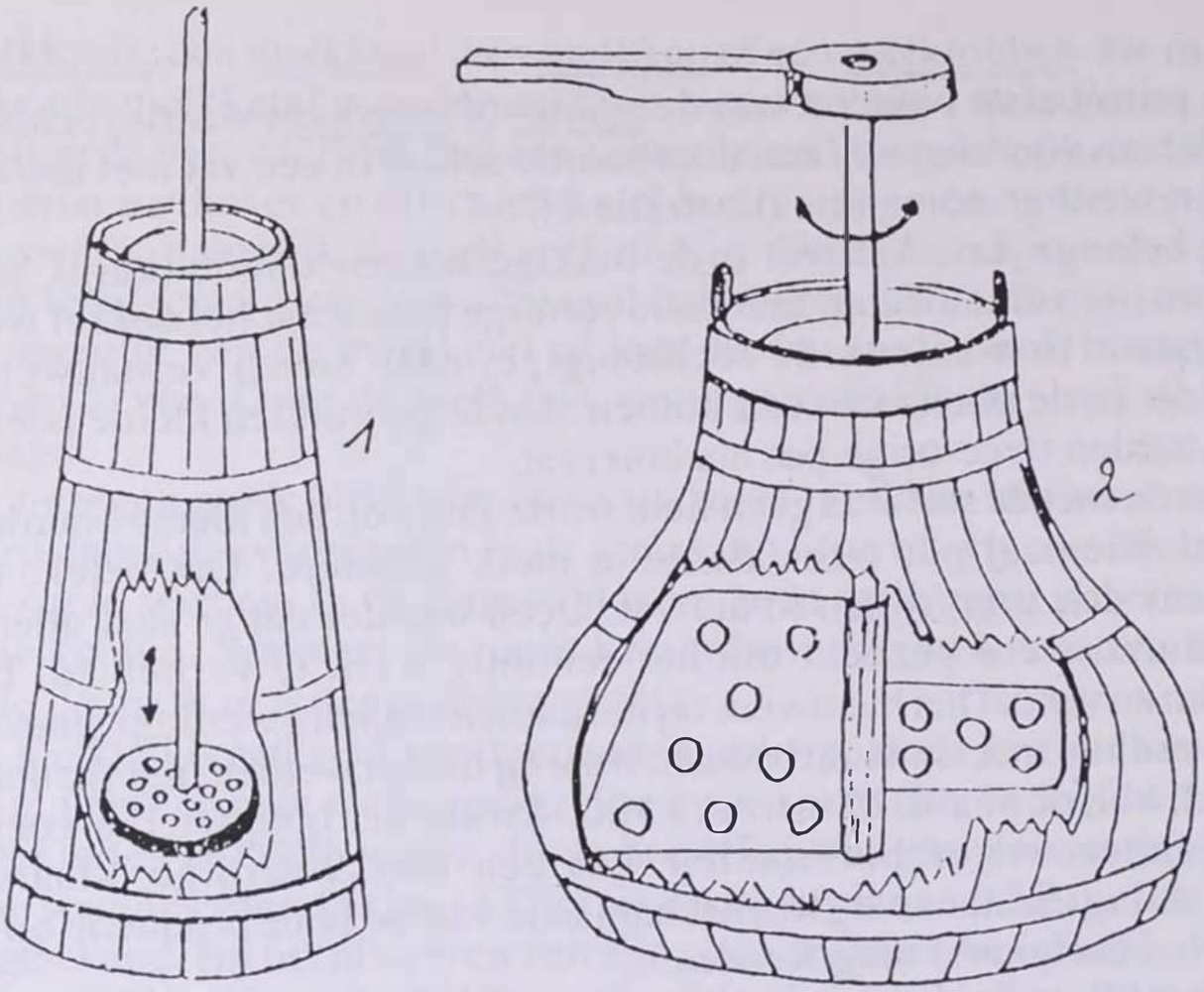

Bron: P. DEMEYER, *Vergeten landbouwgerief.*

Er functioneerde op het einde van de 19de eeuw een botermolen op het hof van Judo Van Holder en ook op het Hof ter Schoor werkte tot voor de Eerste Wereldoorlog een botermolen. Piet Vernaillen vertelde mij dat zijn grootoom Benedikt Vernaillen een hond had die in de botermolen van Judo Van Holder liep. Benedikt woonde samen met zijn broer Petrus tot begin deze eeuw op de Kouterbaan nr. 1. Dit gebouw stond aan de kruising van de Kouterbaan en de Borreweg. De hond van Benedikt moest veel in het wiel lopen om zo het botervat in beweging te brengen. maar hij deed dit niet graag want regelmatig "brak hij uit" en liep naar zijn baas. Deze bracht hem dan terug naar zijn "werk".
Henri Van den Houte, gepensioneerd landbouwer van het hof ter Schoor, heeft dat boterwiel op het hof nog in werking gezien. Hij vertelde me dat dat dit een zware karwei was voor een grote hond en dat deze soms door de knecht moest geholpen worden.
Het tweede botergerei was de karn of stande met draaistaf. Dat botervat was vooral in Brabant, Oost- en West-Vlaanderen te vinden, zonder evenwel het stampvat geheel te verdringen (zie illustratie 2).

Daarnaast werd er ook nog geboterd met het wiegvat of wiegkarn: dit was een lage, tamelijk brede ton die op een wiegvoet werd geplaatst. In heel wat staten van goed wordt een "botervat" opgesomd. Doch er wordt nooit vermeld om welk soort "gerei" het gaat.
Nadat de boter uit de karn (vat) was geraapt, diende zij worden gekneed om de karnemelk er uit te werken. Dat kneden gebeurde met de hand ofwel met de boterspaan. De boter werd in de kleine bedrijven in een boterschotel bewerkt en in de grote in een boterkuip. De boterschotel was een grote houten diepe gedraaide kom. Vòòr het gebruik werd de schotel met zout ingewreven en nadien met kokend water uitgespoeld of geschoud opdat de boter niet aan de wand zou plakken.
De kneedkuip of boterkuip werd vooral in de grote bedrijven gebruikt. In de boedellijsten staat ze als botermiene, boterminne of botermimneken vermeld.
Boter die gewonnen werd in streken waar zich goed begraasde en gezonde weiden bevonden, was al vroeg buiten de grenzen van het land van herkomst bekend. Zo betrok de abdij van Ninove, die nochtans grote hoeven in de Dendervallei bezat, tijdens de 15de eeuw aanzienlijke hoeveelheden boter uit Veurne. De van oudsher meest begunstigde streek voor de boterproductie was de Vlaamse kustvlakte waar op de goede weiden van de polders een talrijke groep melkvee graasde. Hier leverde de veeteelt uitstekende boter die niet alleen in Vlaanderen maar zelfs in het buitenland een goede faam had.
Ook gezochte boter was deze van de Dendermeersen. De grote toeloop tot Sint-Berlindis in Meerbeke, die daar bijzonder vereerd en aangeroepen werd bij tegenslagen in de boterfabricatie, wijst op het economisch belang van de boterproductie. De jaarlijkse hoeveelheid boter die daar geofferd werd, was aanzienlijk.
De inmaak van de boter was een huiselijke nijverheid op de hoeve en werd door de boerin verricht. De heer van het pachtgoed en andere klanten brachten elk hun stenen botertobbe naar de hoeve waarin de boerin het proviand boter inmaakte.
De boterbereiding was vroeger uitsluitend een huisnijverheid, meestal toevertrouwd aan de vrouw, die één van de belangrijkste pionnen van het boerenbedrijf was. Zij bleef dit tot de opkomst van de samenwerkende melkerijen en andere zuivelfabrieken in het laatste decennium van de 19de eeuw.
De Vlaamse boer heeft de boter uitsluitend beschouwd als een product bestemd voor de verkoop. Hij teelde broodgraan en aardappelen en mestte een varken, eerst en vooral bestemd voor zijn

eigen gezin. Hij verkocht de boter en smeerde varkensvet (smout) of plattekaas op zijn brood.
De boterwinning was de bedrijfstak waarin het voornaamste lopende kapitaal van de hele boerderij stak. Wekelijks voorzag ze de kas van de boerin van het nodige geld om van week tot week het huishouden te voeren. De boerin (of de boer) bracht elke week de boter naar de markt en keerde naar huis terug met allerlei aangekochte koopwaar die nodig was voor het huishouden.
De boter werd niet alleen op de markt verkocht, maar ook door opkopers afgehaald of naar de kruidenier gebracht. De veehouder was hierbij dikwijls het slachtoffer van afspraken onder de opkopers die de prijs naar willekeur bepaalden. Ook werd de pacht, zoals voorzien in menige pachtbrief geheel of ten dele in boter bepaald. In sommige pachtbrieven werd bijvoorbeeld vermeld dat de boter diende ingemaakt in de periode van het winnen van de eerste snede klaveren.
Boter werd ook naar het buitenland geëxporteerd; op de markt van Londen had de boter uit Vlaanderen midden vorige eeuw een goede faam. Door vervalsing werd deze faam echter erg geschaad. Deze vervalsingen bereikten hun hoogtepunt bij de opkomst en de ontwikkeling van de margarine-industrie rond 1875 (2).

2. Het landbouwprobleem tijdens het einde van de 19de eeuw

In 1880 was nog 92% van de Belgische bodem ingenomen door landbouwland, bossen en niet-geculiveerde gronden. In dit overwegend landelijk karakter nam de landbouw een niet te onderschatten plaats. In 1889 was ruim één derde (36%) van de Belgische beroepsbevolking in de landbouw tewerkgesteld. Twee derde van het grondgebied was op dat ogenblik als landbouwgrond in gebruik.
België was echter in 1880 geen idyllisch landbouwland. Het was toen het dichtst bevolkte land van heel Europa en, na Groot-Brittannië, tevens het meest geïndustrialiseerd. Het aandeel van de boeren in de actieve bevolking lag er ook lager elders op het continent.
De landbouwactiviteit in België ging rond 1880 met hard labeur gepaard: ca. 950.000 boeren en landarbeiders hadden de opdracht om op 2 miljoen ha landbouwgrond met eenvoudige middelen voldoende te produceren om een bevolking van 5,5 miljoen inwoners te voeden.

Nagenoeg alle landbouwbedrijven, van klein tot groot, waren gemengde familiale bedrijven die sinds eeuwen steunden op een ingenieus evenwicht tussen akkerbouw en veeteelt, aangevuld met een beetje tuinbouw.
De veestapel leverde, behalve zuivel en vlees, ook trekkracht voor de grondbewerking en vooral mest voor het bevruchten van het akkerland. De akkers moesten op hun beurt het noodzakelijke voedsel voortbrengen voor mens en dier. Mits een doordachte vruchtwisseling konden aldus meerdere oogsten per jaar worden binnengehaald. Dankzij een intensieve grondbewerking slaagden de Vlaamse boeren er in om als eersten in Europa tijdens de 17de eeuw de braak (leeg land) af te schaffen.
Maar het gemengde bedrijf bood maar weinig variatiemogelijkheden. Het was een vrij statisch systeem waaraan, bij een gelijkblijvende landbouwtechniek, niet veel kon getornd worden.
De snelle groei van de bevolking sinds het midden van de 18de eeuw vormde een kernprobleem. Vooral in het dichtbevolkte Vlaanderen verarmde de bevolking zienderogen. Een paar misoogsten van de graan- en aardappelteelt, zoals bijvoorbeeld in 1845 en 1846, waren voldoende om een hongersnood te veroorzaken.
Gelukkig hadden de uitbreiding van de huisnijverheid en de eerste industrialisatiegolf voor nieuwe bestaansmogelijkheden gezorgd.
Het productievolume stagneerde tot in de jaren 1880 en België werd voor zijn voedselvoorziening steeds meer afhankelijk van het buitenland.
Zo ontstond de ongelijke concurrentiestrijd van de Belgische landbouw met de buitenlandse. Er werd steeds meer graan ingevoerd uit Amerika, Rusland en Australië. De onvoorbereide confrontatie met deze wereldmarkt veroorzaakte in België en ook in heel West-Europa vanaf 1878 een complete instorting van de markt: vijftien jaar lang bleven de landbouwprijzen dalen.
Alhoewel de Belgische landbouw als geheel niet deficitair werd, viel de balans van kosten en baten voor heel wat boeren toch negatief uit. Verschillende boeren moesten hun hofstede verlaten en sommigen vonden er zelfs geen koper voor. Veel boeren en landarbeiders emigreerden omwille van hun uitzichtloze situatie naar Wallonië, Frankrijk, Canada of Argentinië. Het aantal pendelarbeiders vanuit Vlaanderen naar het Waalse steenkool- en industriebekken nam toe. Ook dient de toename van de seizoenarbeiders vermeld te worden. Heel wat Vlaamse kleine boeren en landarbeiders gingen in Frankrijk aan de oogst meehelpen. Dit economisch en sociaal landbouwprobleem

vroeg om een oplossing. In 1884 werd een nieuw ministerie, namelijk dat van Landbouw, Nijverheid en Openbare Werken opgericht. Het landbouwonderwijs werd uitgebouwd en de dienst van de rijkslandbouwkundigen geïnstalleerd. Ook werd de verkeersinfrastructuur op het platteland uitgebreid. Vanaf 1884 werd dus voor het eerst een actieve landbouwpolitiek gevoerd.
De landbouw werd, tegen de oprukkende industrialisering in, opnieuw naar voor geschoven als basis van een gezonde economie. Niet de risicovolle industriële onderneming, maar het stabiele landbouwbedrijf stond immers in voor de primaire behoefte van de mens: de voedselvoorziening.
De landbouwcrisis van de jaren 1880-1895 was beslist de dwingende aanleiding om tot actie over te gaan. Vooral de Katholieken gingen op zoek naar een structurele oplossing voor de vele maatschappelijke kwalen. Ze zochten opnieuw aansluiting bij de oude, christelijke samenleving en de middeleeuwse standenstructuur waarin de adelstand met haar landbouwbelangen een vaste waarde was geweest. Ze beklemtoonden de leidinggevende rol van de Kerk in het gemeenschapsleven en verdedigden de solidariteit en de klassenverzoening tegenover de klassenstrijd die door het socialisme werd gepropageerd. Zo kwamen ze tot het ideaal van de christelijk, corporatief geordende maatschappij (3).

3. De ontwikkeling van de zuivelindustrie
Eerste melkerijen in ons land

De overschakeling naar de dierlijke specialisaties als uitkomst voor de landbouw in de crisisperiode van de jaren 1880 werd gunstig beïnvloed door de vooruitgang van wetenschap en techniek. Talrijke uitvindingen hebben de industrialisatie op het einde van de vorige eeuw sterk bevorderd. Zo leidde de uitvinding van de ontromer (Lefeldt, 1874) tot het succes van de industriële zuivelbereiding. Ook andere wetenschappelijk verwezenlijkingen werden ten dienste gesteld van de opkomende zuivelindustrie. Pasteur bracht de naar hem genoemde pasteurisatie in toepassing. Reissculturen - cultuur van melkzuurbacteriën - werden gebruikt bij het roomrijpingsproces.
De uitbreiding van een centrifugale afroommachine en het karnen van de room bracht op het einde van de 19de eeuw een ware revolutie te weeg in de boterfabricage. Tegen een vrij hoge prijs werden de nieuwe machines op de markt gebracht die met de hand moesten

aangedreven worden. Iedere boer kon zich natuurlijk dergelijke modernisering financieel niet permitteren zodat werd uitgezien naar een oplossing van gezamenlijke aankoop. De handmelkerijen waren geboren en meteen werd ook de grondslag van ons huidig coöperatief zuivelwezen gelegd.
De eerste stoot voor de oprichting van melkerijen ging uit van de Centrale Landbouwmaatschappij die in 1853 opgericht werd. Over het ganse land werden voordrachten gehouden en op de landbouwtentoonstellingen werden de voordelen van de gecentraliseerde melkverwerking aanschouwelijk voorgesteld. Op initiatief van voornoemde Maatschappij werd op de Landbouwtentoonstelling te Gent in 1881 een bijzondere zuivelsectie ingericht en werd de eerste afromer (type Lefeldt) tentoongesteld. Een studiecommissie bracht over deze tentoonstelling verslag uit waarbij de oprichting van melkerijen sterk werd aanbevolen.
Volgens sommige bronnen zou de eerste melkerij in België te Gent in 1883 zijn opgericht; het was een stoommelkerij die ook de afzet van melk in de stad beoogde. Het duurde echter nog een hele tijd vooraleer de boeren voor de oprichting van melkerijen gewonnen waren. Het verzet steunde vooral op vooroordelen: de veehouder kon zijn rechtmatig deel uit de melkerij niet halen, de afgeroomde melk was niet geschikt voor de kalverfokkerij, de melkerijboter uit mengmelk was minderwaardig,... Ook waren de boteropkopers tegen de melkerijen en de boerin zag haar wekelijkse marktgang bedreigd.
Het jaar 1887 mag aangezien worden als het vestigingsjaar van de melkerijen in ons land. Twee zogenaamde industriële melkerijen werden opgericht, namelijk te Stabroek (Antwerpen) en te Cul-des-Sarts (Couvin) waar de eerste ontromer met een continuë werking in België (type Alfa-Laval) in gebruik werd genomen.
De eerste samenwerkende melkerij werd in 1888 te Oostkamp door baron Peers opgericht. Het was een handmelkerij, ondergebracht in een aanhorigheid van de kasteelhoeve die nadien in een stoommelkerij werd omgezet. In Brabant werd in 1889 te Peutie de eerste samenwerkende handmelkerij opgericht. In 1890 volgde Cérexhe-Melen (Fleron) waar op initiatief van agronoom Lohest de eerste samenwerkende melkerij in Wallonië werd gesticht.
Het valt aan te merken dat in België evenals in buurland Nederland de eerste melkerijen particuliere ondernemingen waren.

a. Voorlichtingsactie voor de oprichting van melkerijen

De Centrale Landbouwmaatschappij gaf de eerste aansporing tot de ontwikkeling van het zuivelwezen in ons land. Onderzoeks- en studiecommissies werden dor de maatschappij aan het werk gezet. Die commissies kwamen tot het besluit dat de oprichting van melkerijen moest worden aangewakkerd. De voorlichtingsactie kreeg ook de steun van de fabrikanten en verkopers van zuivelmateriaal die sterke propaganda voerden.
Op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1894 was een bijzondere zuivelafdeling ingericht met een volledige installatie van een hand- en stoommelkerij en een modelkaasmakerij.
De propaganda en actie van de Centrale Landbouwmaatschappij bereikten de veehouders langs de *Landbouwcomicen*. Dit waren semi-officiële landbouwverenigingen waarvan het werkterrein zich meestal tot een rechterlijk kanton uitstrekte (bijvoorbeeld Ninove, Herzele,...). De *comicen* maakten eind jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw de enige vorm van "landbouwverenigingsleven" uit. Zij droegen onder de inspiratie van de Centrale Maatschappij bij tot de verspreiding van de kennis omtrent het nut van de melkerijen.
Het ministerie van Landbouw, opgericht in 1884, hield zich ook van in het begin bezig met de landbouwaangelegenheden. Het steunde de voorlichting die van private zijde kwam en bouwde deze verder uit, onder meer door het inrichten vanaf 1890 van lessencycli over het gehele land die bekend werden onder de naam "Vliegende Melkerijscholen". Ook werd een Rijksdienst voor zuivelconsulenten en zuivelraadgeefsters in het leven geroepen. De bestaande verenigingen en organisaties op landbouwgebied konden moeilijk als beroepsverenigingen doorgaan. De voorlichting door de *Landbouwcomicen* bereikte slechts de bovenlaag van de boerenstand. Daarom werd in 1890 de Belgische Boerenbond gesticht.

b. Melkerijscholen

De eerste melkerijschool werd op 24 maart 1890 door de staat te Soumagne (Luik) opgericht. Professor Cevron van het Hoger Landbouwinstituut te Gembloers werd er als bestuurder aangesteld. Waar aanvankelijk een school met vaste standplaats was bedoeld, werd deze weldra een rondreizende, ook "vliegende", school genoemd.

Op deze manier wou men de bereikbaarheid van het onderwijs vergemakkelijken.
In het Vlaamse land werd op 28 mei 1890 op een pachthoeve te Wevelgem (West-Vlaanderen) een melkerijschool ingericht. Deze rondreizende melkerijscholen waren de eerste vorm van georganiseerd zuivelonderwijs. De lessen werden over drie maanden gespreid en er werd zowel theoretisch als praktisch onderricht verstrekt. Het studieprogramma omvatte de vakken: betekenis en voordelen van de samenwerkende melkerij, veevoeding, stalhygiëne, melken, melksamenstelling en melkbewerking.
De melkerijscholen kenden tijdens de eerste drie jaren (van 1891 tot 1893) vooral grote belangstelling in de Waalse provincies. Vanaf 1894 kwamen ze ook in het Vlaamse land tot ontwikkeling. De lessencycli kenden een grote bijval en werden vooral door vrouwelijke leerlingen gevolgd. Er werden vanaf 1892 ook korte lessencycli van één maand ingericht om het onderwijs zoveel mogelijk te spreiden en toegankelijk te maken. De lesgevers hielden bovendien nog conferenties over het hele land. In de lessenreeksen werd de melkverwerking op de hoeve sterk benadrukt. Maar van deze lessen bleek een sterk propaganda-effect uit te gaan voor de oprichting van samenwerkende coöperatieve melkerijen.
Vermelden we ook nog dat vanaf het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw gedacht werd aan de oprichting van melkerijscholen met een vaste standplaats. Zo werd te Borsbeke (bij Aalst) in 1898 een dergelijke school opgericht. Zij was aan de plaatselijke coöperatieve melkerij verbonden. De leiding hiervan werd toevertrouwd aan landbouwingenieur Achiel Haentjens.
De studietijd van vier maanden was goed gevuld met een programma van theoretische maar vooral praktische lessen en oefeningen. Driemaal per jaar werd een nieuwe cyclus aangevat (op 20 februari, 20 juni en 20 oktober).
Om toegelaten te worden moesten de kandidaat-leerlingen minstens 16 jaar oud zijn en volledig lager onderwijs genoten hebben. Er werden hoogstens veertien cursisten aanvaard en een minimum aantal van acht moest worden bereikt om een nieuwe cursus aan te vangen. Er was geen internaat aan de school verbonden, de leerlingen vonden logies in het dorp.
Het studieprogramma omvatte theoretische lessen over de melk en de melkverwerking, werktuigkunde, veeteelt en stalhygiëne, handelskennis en boekhouding. De praktische lessen werden in klein groepsverband gegeven. Iedere leerling verrichtte om de beurt een

taak zodat hij of zij met alle bedrijfsactiviteiten in de melkerij vertrouwd raakte. De "proefmelkerij" beschikte over meerdere apparaten voor eenzelfde bewerking bewerking zoals afromers en karnen van verschillend type. Voor de studie van werktuigkunde werd ook een ruime tijd voorzien.
Bij het einde van een lessencyclus werd aan de leerlingen, die in de theoretisch en praktische proeven geslaagd waren, een bekwaamheidscertificaat uitgereikt.
De school van Borsbeke heeft tot 1914 - ze werd niet meer heropend na de Eerste Wereldoorlog - een flink aantal jonge lieden opgeleid in het zuivelvak en deze konden de opgedane kennis als melkerijbestuurder gebruiken.

c. Een melkerijschool te Okegem

In 1896 werd te Okegem een "vliegende" of "reizende" melkerijschool ingericht in het "Hof Van Holder". Boer Judo Van Holder nam voor de zoveelste maal het heft in handen. Heel zeker maakte hij deel uit van een *Landbouwcomice* van Ninove die de belangen van de boeren ter harte nam.
In de notulen van de gemeenteraad werd op 18 december 1895 een brief besproken die Judo Van Holder tot de raad gericht had. Hierin vroeg hij *om in zijn woning een melkerijschool daar te stellen* (op te richten). Hij verzocht het gemeentebestuur om voor het onderhoud een toelage van 100 fr. geven. Hij stelde voor dat elke leerling een inschrijvingsbijdrage zou betalen. De raad verklaarde zich met de voorgestelde punten akkoord. In de loop van 1896 werd dan bij besluit van de minister van Landbouw in de hoeve van Van Holder een tijdelijke melkerijschool geopend die door een twaalftal meisjes werd bezocht. Het pas verschenen boek over Okegem bevat een foto waarop de deelnemende meisjes met de melkerij-meesteressen gekiekt staan. In dat zelfde jaar werd nog in drie andere gemeenten van Oost-Vlaanderen een melkerijschool ingericht. Het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen had ridder de Neve de Rode aangesteld als afgevaardigde bij de Raad van toezicht over de tijdelijke melkerij-leergangen. Die bezocht de scholen en bracht het provinciebestuur hiervan verslag uit (4). We lichten hiervan de bijzonderste gegevens uit:
Ik geef u eenige inlichtingen over de gang der scholen, in de provincie gedurende het afgeloopen jaar (1896) ingericht. Vier dergelijke

inrichtingen, opvolgenlijk gevestigd in de gemeenten Kruishoutem, Lemberge, Okegem en Sleidinge, hebben in deze gemeenten en hare omstreken de weldaden van hun onderwijs verspreid. Zeggen wij, eerst en vooral dat, indien de twee eerste op zeer voldoende hebben gewerkt, deze van Okegem zeer schitterend heeft gesloten, dat wij voor de school van Sleidinge, geopend in december laatsleden en hare deuren moetende sluiten rond 15 februari (1897) aanstaande, alle beoordeling te hare opzichte tot een ander verslag verdagen.
Het onderwijs der tijdelijke melkerijscholen, door de Staat ingesteld met medewerking der gemeenten, van het comice en van de provincie is theoretisch en praktisch. De lessen worden dagelijks, gedurende een periode van drie maanden, gegeven door twee melkerij-meesteressen, geplaatst onder het bestuur van den Staats-landbouwkundige, bijzonderlijk belast met den voedings-leergang. In den aanvang werden slechts 12 jonge meisjes tot den leergang toegelaten; een onlangs uitgegeven omzendbrief heeft dit getal op 16 gebracht.
De school is, op zeker bepaalde dagen en uren toegankelijk voor het publiek, en dit laatst, dat gemeenlijk nog al talrijk is woont de werkingen bij van het kernen (karnen), afroomen, kneden, doseren van de melk en den room, door de leerlingen verricht onder het oog der meesteressen.
De scholen, welke, reeds op den dag harer inrichting, over een voldoende materieel beschikten, volledigen dit laatste nog dagelijks: 't is alzoo, onder andere dat zij vandaag drie middenpuntvliedende werktuigen (afromers) bezitten van verschillende voortkomst hetgeen aan de leerlingen toelaat er de wederzijdse voortkomst van te waarderen. Wij juichen ook den gedurigen aangroei toe van de boekerij.
Hij geeft verder in zijn verslag nog enkele aanbevelingen voor het inrichtende *landbouwcomice.*
Eerst en vooral vraagt hij dat het *comice* een goede selectie zou maken onder de leerlingen die de leergang willen volgen. De aspirant-leerlingen moeten een voldoende voorafgaand onderricht gekregen hebben en hoeven over een goed ontwikkelde geest beschikken zodat ze nieuwe leerstof zich vlug kunnen eigen maken. Goede begrippen van rekenkunde zijn onmisbaar. De inrichters dienen over een goed lokaal te beschikken, het moet rein zijn waarin al de toestellen van melkerij- en kaasmakerij kunnen geplaatst worden. Daarenboven moeten zij nog overeen leslokaal en kelders beschikken. Zo bevorderen de inrichters de goede gang van zaken.

In een derde aanbeveling krijgen de inrichters van de school van Okegem nog een pluimpje. Hij wenst dat, zoals te Okegem gebeurd is, overal proefnemingen van voeding met afgeroomde melk zouden gedaan worden onder toezicht van de meesteressen en van de agronoom. Hij beklemtoont dat het nuttig gebruik van dit voedingsmiddel ondergeschikt is aan zekere regels. Hij denkt dat het verdwijnen van het vooroordeel dat afgeroomde melk niets waard is voor de voeding grotendeels zal bijdragen tot de stichting en voorspoed van samenwerkende melkerijen. Verder zou hij graag zien dat aan de leergangen een grotere bekendheid werd gegeven.
Hij drukt tenslotte de wens uit dat na het beëindigen van elke leergang er in in de gemeente of in haar omstreken zou besloten worden tot de stichting van een samenwerkende of bijzondere melkerij. Zijn wens werd vlug werkelijkheid. In het *Vertoog van den Bestuurlijken Toestand voor 1897* lezen we de bevestiging hiervan: *Wij zien in het comice Ninove samenwerkende melkerijen te Okegem, Meerbeke, Aspelare, Denderwindeke, Pollare, Appelterre, Nederhasselt en Outer. Het is zaak, voor deze nuttige instellingen, zich te groeperen en een syndikaat samen te stellen voor den verkoop harer uitmuntende voortbrengselen. De boter werd verkocht van 2,25 fr. tot 2,75 fr./kg volgens de seizoenen.*
Te Okegem en omliggende gemeenten werd de oprichting van melkerijen gestimuleerd door de voorlichting en de activiteit die uitging van de tijdelijke melkerijschool. Deze "school" heeft een sterke rol gespeeld in de vorming van het leidend melkerijpersoneel. Bij deze voorlichting zijn ook de onderwijzers-landbouwleraars betrokken geweest die voordrachten en geschriften de rol van de melkerij als hefboom voor de lotsverbetering van de landbouwer hebben gepropageerd.

d. Overzicht van de ontwikkeling in de provincies

De landbouwcrisis duurde voort in de jaren tachtig. De prijzen van de landbouwproducten bleven dalen de productie had fel te lijden van de invoer aan lage prijzen uit de buurlanden Nederland en Frankrijk. Zo zakte de gemiddelde prijs van de boter van 3,16 fr. per kg in 1883 tot 2,45 fr. in 1890.
De nood was aan de man en uit die toestand werd door middel van organisatie en vereniging getracht meer weerbaarheid en dienstverlening te scheppen. Zo zette de Belgische Boerenbond zich

kort na de stichting reeds in voor de oprichting van "samenwerkende melkerijen".
De propaganda voor oprichting van samenwerkende melkerijen in het Vlaamse land gebeurde meestal in de schoot van jonge boerengilden en *landbouwcomicen* en beoogde de uitwerking van de plaatselijke initiatieven.
De provincie Limburg stond vlug vooraan in de ontwikkeling. In de andere provincies ging de beweging goed vooruit. Dit is af te lezen uit onderstaande tabel.

Overzicht van de ontwikkeling in de provincies
Aantal handmelkerijen

	Antw.	Brab.	W.-Vl.	O.Vl.	Hen.	Luik	Limb.	Lux.	Namen	Tot.
1887	1	-	1	1	-	-	-	-	1	4
1888	1	-	2	1	-	-	-	-	1	4
1889	1	1	2	1	-	-	-	-	1	6
1890	1	1	2	1	2	1	1	-	1	19
1891	1	8	3	4	6	1	3	-	2	23
1892	1	4	3	4	6	1	6	-	2	27
1893	2	4	5	4	8	1	12	-	2	36
1894	3	9	4	6	8	1	22	1	2	55
1895	6	14	4	7	9	2	30	3	3	78
1896	8	17	4	12	10	4	48	31	4	138
1897	13	33	5	39	32	11	71	56	11	271
1898	15	38	5	47	40	12	97	61	12	327

Alhoewel West-Vlaanderen kan bogen op de oprichting van de eerste coöperatieve melkerij in België bleef de provincie tijdens de ontwikkelingsjaren een trage opgang kennen. De verklaring blijkt hier grotendeels te liggen in de zorg voor het behoud van de faam van de hoeveboter in deze gewesten.
Naast Limburg was ook Luxemburg een toonaangevende provincie. De coöperatieve was de algemene rechtsvorm doch in de uitbating waren er grondige verschillen. Limburg was grotendeels bezet met handmelkerijen, boterfabriekjes als zelfstandige coöperaties. In Luxemburg werden per parochie of gehucht naast kleinere zelfstandige melkerijen zogenaamde ontroomsecties opgericht waar de melk rechtstreeks door de veehouder na elke melking werd ontroomd waarna de room verder naar de centrale boterfabriek werd gevoerd.

e. De handmelkerij, wegbereider voor de gewestelijke stoommelkerij

De handmelkerij is in België blijven bestaan tot bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Toch moet erkend worden dat deze kleine instellingen de baanbrekers zijn geweest in talrijke gewesten voor de oprichting van stoommelkerijen.
Bij een algemene terugblik op de ontwikkeling van het melkerijwezen vanaf het begin tot de Tweede Wereldoorlog moet vastgesteld worden dat van 1890 tot 1900 zich een sterke opgang voordeed, zowel in het noorden als in het zuiden van het land. In de Vlaamse provincies zette de verdere ontwikkeling zich echter sneller door, hierbij gekenmerkt door de oprichting van stoommelkerijen.
Vanaf 1905 hebben vele landbouwers de coöperatieve melkverwerking verlaten en zich eigen afromers (centrifuges) aangeschaft. In 1910 waren er in ons land 25.000 van deze machines in gebruik.
Bij de telling van de industriebedrijven door het Nationaal Instituut voor de Statistiek werden de melkerijen maar eerst afzonderlijk vermeld bij de telling van 1910.

Telling 1910	Aantal stoom-	en	handmelkerijen
Antwerpen	29		29
Brabant	44		34
West-Vlaanderen	32		4
Oost-Vlaanderen	39		78
Henegouwen	27		9
Luik	17		11
Limburg	10		57
Luxemburg	25		71
Namen	4		8
Totaal	227		301

Gedurende de eerste ontwikkelingsperiode van de zuivelindustrie (1880-1914) hebben zowel particulieren, vrije organisaties als overheidsinstellingen verdienstelijke inspanningen geleverd. Naast deze initiatieven moet vooral ook het pionierswerk van de onderwijzer-landbouwleraar onderstreept worden die onze boeren voorgelicht en daadwerkelijk geholpen hebben bij de stichting en het beleid van de eerste melkerijen. Op nationaal vlak is de eerste ontwikkelingsperiode één der meest merkwaardige perioden uit de geschiedenis van de Belgische landbouw.

f. Verval en heropleving, 1914-1940

De Belgische veestapel kwam zeer gehavend uit de Eerste Wereldoorlog. De reactie van de veehouders op de verplichte melkleveringen in oorlogstijd, de gemakkelijke afzet van de zuivelproducten alsook de willoosheid van de openbare besturen tegenover het melkerijwezen hadden een nadelige weerslag op de ontwikkeling van de melkerijen.
In de land- en tuinbouwscholen was men belangstelling gaan tonen voor de melkverwerking op de hoeve. Het gevolg was dat de boeren op hun eigen bedrijf de melk gingen verwerken. De afzet van de afromers kende dan ook een gouden tijd.
De samenwerkende melkerijen slonken van 544 in 1912 tot amper 165 in 1921.
Rond het midden van de jaren twintig ontstond er opnieuw belangstelling voor de gecentraliseerde melkverwerking. Aanleiding daartoe was de minder gemakkelijke afzet van de hoeveboter en ook de stijgende lonen die zich in de landbouwuitbating manifesteerden.
De landbouw- en beroepsverenigingen, in het bijzonder de Belgische Boerenbond, brachten een krachtige stroming teweeg voor de herinrichting en de uitbreiding van de melkerijen. Er werd vooral gestreefd naar de oprichting van gewestelijke stoommelkerijen en tegelijk naar een verdere opruiming van de handmelkerijen.
De industriële consumptiemelkbedrijven kwamen in deze periode tot ontwikkeling waar de bereiding van speciale dieetproducten aangepakt werd (bijvoorbeeld melkpoederbereiding). In 1938 werd de Nationale Zuivelдienst opgericht.
Het Nationaal Instituut voor de Statistiek die de gegevens van de officiële telling van de industriebedrijven in 1937 verwerkte, vermeldt onder de rubriek "melkbereiding" 513 stoomzuivelinrichtingen en nog 128 handzuivelinrichtingen.
De handmelkerij speelde haar rol nog mee tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, vooral in Oost-Vlaanderen. In Denderhoutem bijvoorbeeld waren nog vijf soortgelijke bedrijven in werking.
Door het besluit van 17 augustus 1940 werd de Belgische zuivelindustrie grondig gewijzigd. Door het opleggen van de verplichte pasteurisatie werden de handmelkerijen stilgelegd; andere bedrijven werden uitgeschakeld en in sommige gewesten waar de zuivelnijverheid niet ontwikkeld was, werden melkerijen opgericht. Het aantal melkerijen was ingevolge het behoud van de verplichte pasteurisatie tot 261 teruggebracht en de landelijke melkerijen bleven

gemengde bedrijven. Deze sameringsmaatregel was tegelijk een eerste stap naar de bedrijfsconcentratie (5).

g. Samenwerkende melkerijen, stichting en inrichting

De samenwerkende melkerij was een vereniging of maatschappij die meestal uit landbouwers bestond die zich onderling verbonden de melk van hun koeien te laten bewerken en de producten (boter of kaas) en de "onderproducten" (afgeroomde melk en botermelk) geheel of gedeeltelijk te verkopen. In de meeste melkerijen werden de "onderproducten" teruggegeven aan de aangesloten leden.
De maatschappijen werden opgericht om de toestand van het landbouwbedrijf te verbeteren, het handwerk grotendeels te verminderen, de producten te verbeteren en zo aan voordeliger prijzen op de inlandse en buitenlandse markt te verkopen.
In plaats van de melk in 30, 40, 50 of meer boerderijen afzonderlijk te verwerken werd zij geheel of gedeeltelijk in een daartoe ingericht gebouw, de melkerij, door middel van daartoe geschikte tuigen verwerkt onder het toezicht van de leden of een bestuurder door de leden aangesteld. De bestuurder kon verantwoordelijk of onverantwoordelijk verklaard worden en was meestal bijgestaan door een toezichtcommissie.
Het doel van de maatschappij was tweeërlei: het verminderen van de algemene verwerkingkosten en het verwezenlijken van hogere winsten door de handelswaarde van de producten te vermeerderen. Men onderscheidde twee soorten samenwerkende melkerijen, namelijk de hand- en de stoommelkerijen.
In de handmelkerij, waar al de tuigen met de hand bewogen werden, brachten enkele tientallen boeren hun dagelijkse melk naar een gebouw dat als melkerij was ingericht. Meestal begon de maatschappij haar werking in een gehuurd lokaal dat min of meer daartoe werd ingericht. Enige tijd later werd de melkerij in een speciaal daartoe opgericht gebouw overgeplaatst.
Hoe was het gebouw ingedeeld en welke lokalen waren er vereist? Op het gelijkvloers was het lokaal voor de ontvangst, het voorverwarmen en het afromen en een bewaarkast voor de melkmonsters. Er was een kelder voor de roomrijping en het karnen en een kleine zijkelder voor de boterbewaring.
Na het voorverwarmen in een waterbad werd de melk "afgedraaid" (afgeroomd) door de leverancier die de eigen ondermelk terugnam.

Wanneer mond- en klauwzeer in de streek werd vastgesteld, werd dat voorverwarmen omgezet in een verhitting of pasteurisatie. Dit verliep niet altijd vlot. In veeartsenijkundige kringen sprak men destijds van "klopjacht" onder de melkerijen bij het in gebreke blijven van de wettelijke voorschriften tegen die ziekte.
De roomrijping gebeurde in metalen vaten die meestal in waterbakken waren ingemetseld. In de zomer werd ijs bij het water gevoegd. Om verzuring te bespoedigen werd intens botermelk toegevoegd. Door het karnen (van de room) met de tuimelkarn werden "roomboter" en botermelk bekomen. Men schreef toen "roomboter" om ze te onderscheiden van de boter die op de hoeve werd bereid. Er werd ook gewedijverd inzake boterkwaliteit. Men trok met de producten naar tentoonstellingen en met veel trots werden de erediploma's in het lokaal opgehangen.
Botermelk was het bijkomend product en toch niet zo bijkomstig. Omdat ze als volksvoedsel gegeerd was, kende men een dagelijkse begankenis naar de melkerij en vormde ze een bron van inkomsten. Het leven rond handmelkerij werd elke dag (ook op zondag) bijzonder gekenmerkt door het ochtendvroege bezoek van de leden-leveranciers. Met de kruiwagen, met de hondenkar of zelfs op de rug werd de melk aangebracht. Dagelijks werden stalen genomen en de veertiendaagse vetbepaling was de maatstaf voor vergoeding. De gevoeligheid voor de uitslag van die bepaling was steeds tastbaar en abnormale afwijkingen (bijvoorbeeld toevoeging van geitenmelk of pompwater) dwongen het bestuur tot nader onderzoek.
In de stoommelkerij werden de werktuigen bij middel van stoomkracht bewogen. De melk werd naar de melkerij gebracht, hetzij door de boeren zelf hetzij door een onafhankelijke voerman die ze bij verschillende boeren ophaalde en hun afgeroomde melk terugbracht tegen een vooraf bepaalde vergoeding. De melkerij kon ook op haar kosten een vervoerdienst inrichten.
Het winningsgebied van de melkerij strekte zich meestal nogal ver uit. Omwille van de grote hoeveelheid melk de dagelijks verwerkt werd, moest de room en de afgeroomde melk gepasteuriseerd worden. Er bestonden ook niet-samenwerkende melkerijen. Vooreerst was er de private melkerij: de eigenaar hiervan verwerkte slechts de melk van zijn koeien, zonder onder iemands toezicht te staan. Daarnaast had men ook nog de "nijverheidsmelkerijen". De landbouwers stonden hun volle melk aan deze instellingen af mits een vaste en vooraf gestelde prijs en namen hun afgeroomde melk geheel of gedeeltelijk terug. De botermelk werd meestal door de uitbater van de melkerij

voor zijn eigen rekening verkocht. De melkleveranciers konden hun levering staken als het hun beliefde tenzij er tussen beide partijen een bepaalde overeenkomst bestond.
Aan het systeem van "samenwerking" waren heel wat voordelen verbonden. De onkosten werden werkelijk verminderd omdat enkele personen veel werk konden verrichten. Het kapitaal dat werd bijeengezameld gaf een goede opbrengst. De boter van de melkerij was veel beter: de room werd gepasteuriseerd en werd met een bijzondere gist verzuurd. Het bekwaam personeel raakte de boter met de handen niet aan zodat deze langer bewaarde, beter was en duurder kon verkocht worden.
De samenwerkende melkerijen gaven aanleiding tot het stichten van Maatschappijen van Onderlingen Bijstand, Raiffeisenkassen, Veeverzekeringen en Lijfrentekassen die het welzijn van de boeren trachtten te verhogen.
De standregelen (statuten) van een samenwerkende maatschappij werden opgemaakt in dubbel onderhandtekening van al de "geletterde" leden (onderhandse akte) of bij openbare akte door een notaris. Zij moesten binnen de 15 dagen te rekenen vanaf de dagtekening geboekt worden op het registratiebureel van de omschrijving. Binnen de 10 dagen daaropvolgend moest een uittreksel van de statuten neergelegd worden op de griffie van de handelsrechtbank van het arrondissement die gelast is met de bekendmaking in het Staatsblad.
De statuten moesten minstens de naam van de maatschappij, haar zetel en doel vermelden, de juiste namen van de leden met beroep en woonplaats, en de wijze van vorming van het maatschappelijk kapitaal met minimumbedrag.
Wat kostte de inrichting van een handmelkerij dat tot 1000 l melk per dag kon verwerken? We sommen alleen de noodzakelijkste tuigen op met hun respectievelijke prijs, zoals die te vinden zijn in het bestek dat landbouwer-leraar P.A. Goffins in 1902 opstelde. Hij was ook oud-bestuurder van de melkerij van Wambeek.

- geijkte brugbalans met serie geijkte gewichten van 50 g tot 10 kg (45 fr.)
- vergaarbak in vertind ijzer met handvat voor het wegen van de melk (7,50 fr.)
- warmwaterketel van 125 l inhoud (80 fr.) (fig. 3)
- twee emmers in vertind staal (8 fr.)
- afromer van 400 l/u. met toebehoren (550 fr. (fig. 4)
- teems (zift) (8 fr.)
- twee cilindervormige vergaarbakken voor afkoeling van de

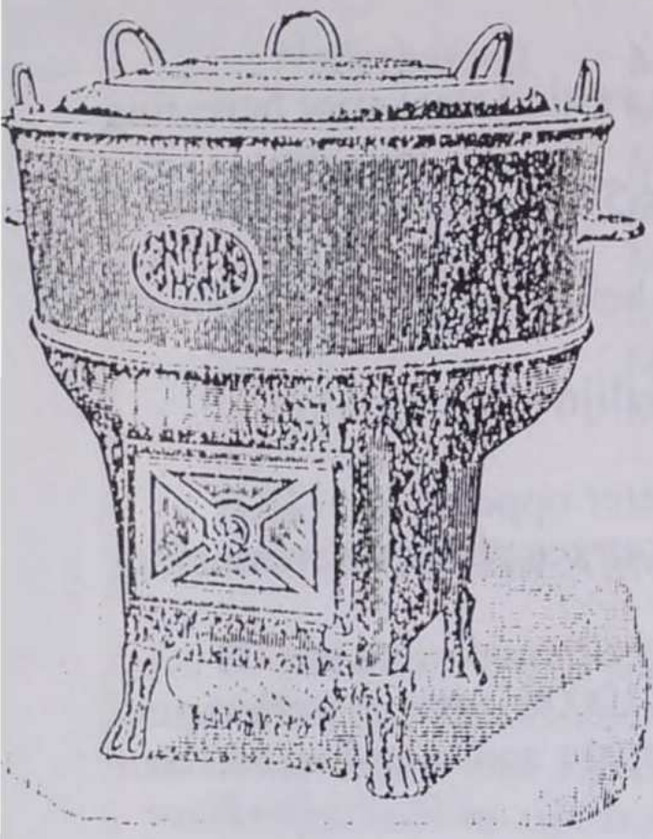

3

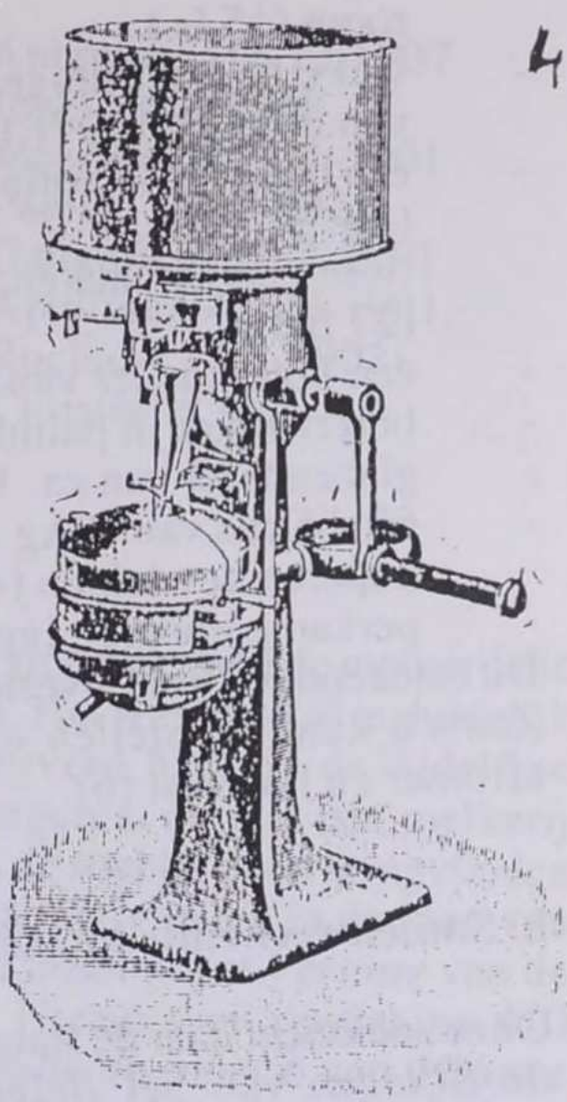

4

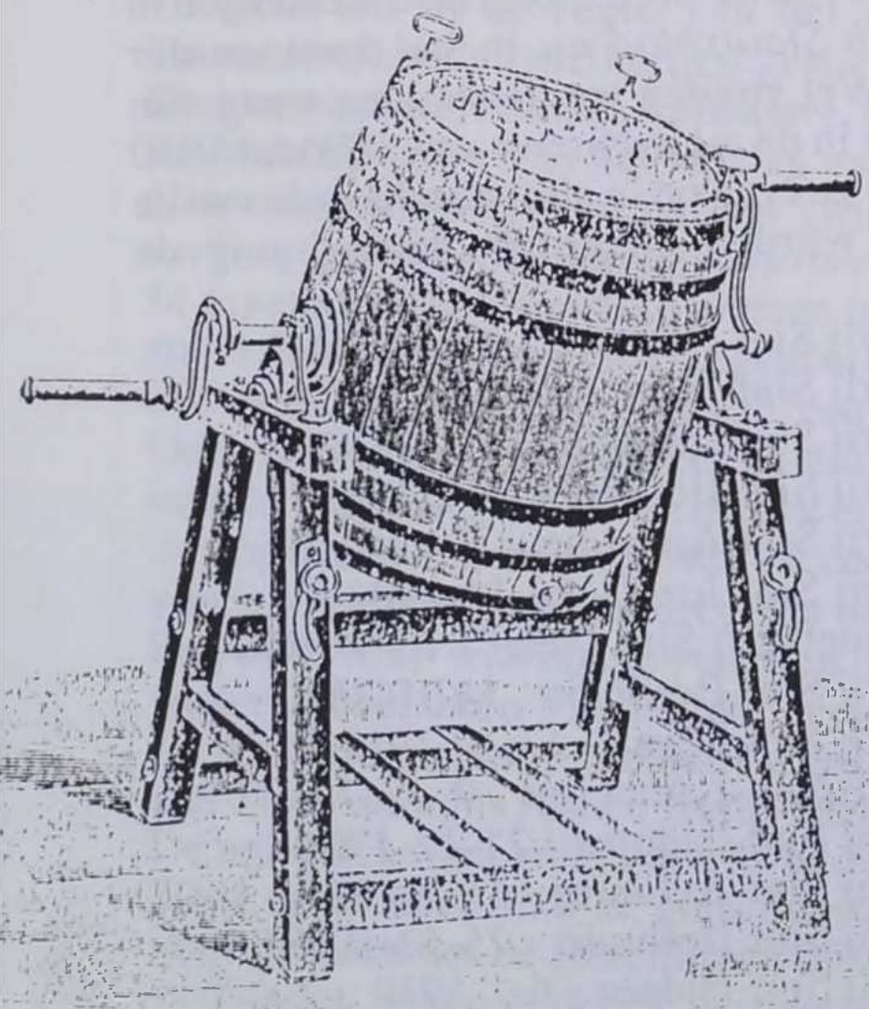

5

room (15 fr.)
- vier cilindervormige roomvaten in vertind staal voor bewaring van de room (30 fr.)
- één botervat Victoria van 190 l om 65 l room te boteren (150 fr.) (fig. 5)
- twee vergaarbakken van 50 l voor bewaring van de botermelk (27 fr.)
- één boterkneder van 0,90 m middellijn (170 fr.)
- boterwerker in palmhout (3,5 fr.)
- glazen tafel van ca. 1 vierkante meter oppervlakte (18 fr.)
- één balans van 10 kg met witte marmeren plaat en verzameling koperen gewichten (44 fr.)
- perkamentpapier, inpakpapier, bureelbenodigdheden

Dit betekende dus een investering van ruim 1000 fr. voor de werktuigen. Zoals u kunt vaststellen worden de hoogste sommen besteed aan afromer en botervat (6).

h. Samenwerkende melkerijen in de regio Ninove

Onze zoektocht naar de statuten van de twee Okegemse melkerijen in de *Bijlagen* van het *Belgisch Staatsblad* en in het kantoor der Registratie leverde niets op. Wel vonden we de statuten terug van samenwerkende melkerijen die in de regio Ninove van 1896 tot 1930 opgericht werden. We sommen ze even op in alfabetische orde van de gemeente waar ze gesticht werden en geven daarbij nog de oprichtingsdatum:

- Appelterre	Melkerij Sint-Gertrude - 10-12-1899
	Melkerij Sint-Eligius - 10-6-1928
	Melkerij Sint-Martinus - 15-3-1928
	Melkerij Sint-Berlindis - 8-2-1930
- Aspelare	Melkerij Sint-Amandus - 5-4-1912
- Denderleeuw	Melkerij Sint-Jozef - 26-12-1902
- Denderwindeke	Stoommelkerij Sint-Pieter - 16-4-1896
	Melkerij Sint-Berlindis - 14-10-1912
	Melkerij Sint-Maria - 13-10-1912
	Melkerij Sint-Lambertus - ?
- Iddergem	Melkerij Sint-Isidorus - 21-12-1904
- Liefferinge	Melkerij Sint-Antonius - 15-5-1901
- Meerbeke	Melkerij Sint-Berlindis - 25-11-1929
	Melkerij Sint-Isidoor - 6-1-1930

-	Nederhasselt	Melkerij Sint-Antonius - 31-12-1907
		Melkerij Sint-Jozef - 6-2-1910
-	Neigem	Melkerij Sint-Margaretha 21-1-1901
-	Outer	Melkerij Sint-Paulus - 29-3-1925
-	Pamel	Melkerij Sint-Gangericus 16-4-1901
		Melkerij Sint-Apollonia - 25-8-1901
		Melkerij Sint-Rochus - 27-3-1902
-	Pollare	Melkerij Sint-Christoffel - ?

Handmelkerij Sint-Antonius

De 80-plussers van ons dorp herinneren zich nog goed de melkerij die op het hof van Van Holder ingericht was. Het was maar al te duidelijk dat boer Judo Van Holder, die zo geijverd had dat de tijdelijke melkerijschool in zijn hofstede zou fungeren, nu met een melkerij begon. Alhoewel wij de juiste datum van de stichting niet terugvonden zijn we toch zeker dat deze melkerij haar activiteiten in de loop van 1897 begon. We leiden dit af uit wat we lazen in het *Verloog* van de provincie Oost-Vlaanderen van 1898. Hierin staat op pagina 410 vermeld dat in de regio van het *Landbouwcomice* van Ninove "samenwerkende" melkerijen gesticht zijn te Meerbeke, Aspelare, Denderwindeke, Pollare, Appelterre, Nederhasselt en Okegem. Hierin raadt de opsteller van het verslag aan dat *deze nuttige instellingen zich moeten groeperen en een syndikaat samenstellen voor den verkoop harer uitmuntende voortbrengselen.*
In tegenstelling tot enkele andere pas opgerichte melkerijen uit de streek werd de melkerij te Okegem in een deel van de woonruimte van een hofstede, namelijk in deze van Judo Van Holder-Hendrickx. Deze boer was de voortrekker en stimulator van de nieuwe opvatting inzake zuivelbeleid en melkverwerking. We betwijfelen of deze melkerij een samenwerkende of coöperatieve instelling was. We vonden immers geen standregelen of statuten terug. Jerome Van de Perre (° 1903) wist ons te vertellen dat ze een private instelling was waarvan boer Judo Van Holder de bestuurder was.
De nieuw opgerichte melkerij werd onder de bescherming gesteld van Sint-Antonius Abt en werd "Melkerij Sint-Antonius" genoemd. De agrarische samenleving was in de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw sterk door de godsdienstige sfeer getekend. Het lag dus voor de hand dat de instellingen die met de landbouwbedrijvigheid verbonden waren onder de bescherming van een (mannelijke of

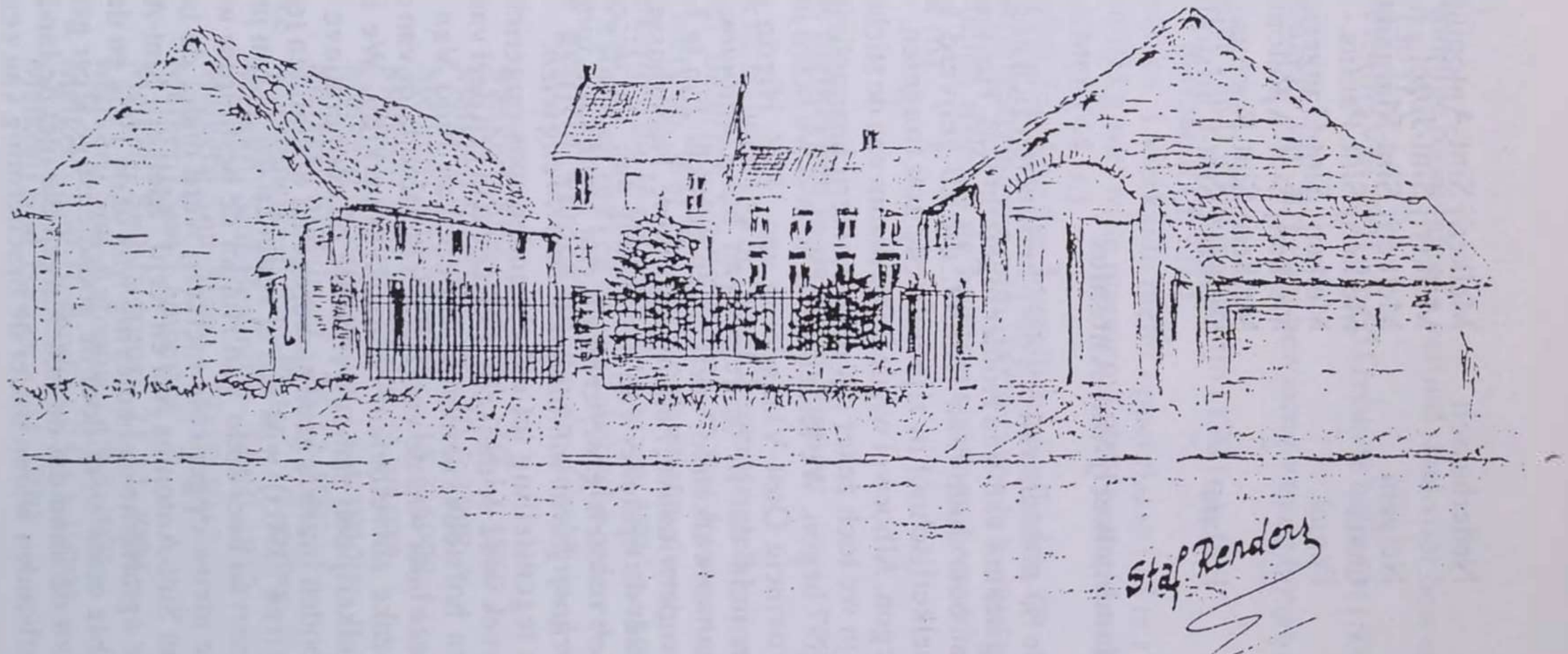
Staf Rendors

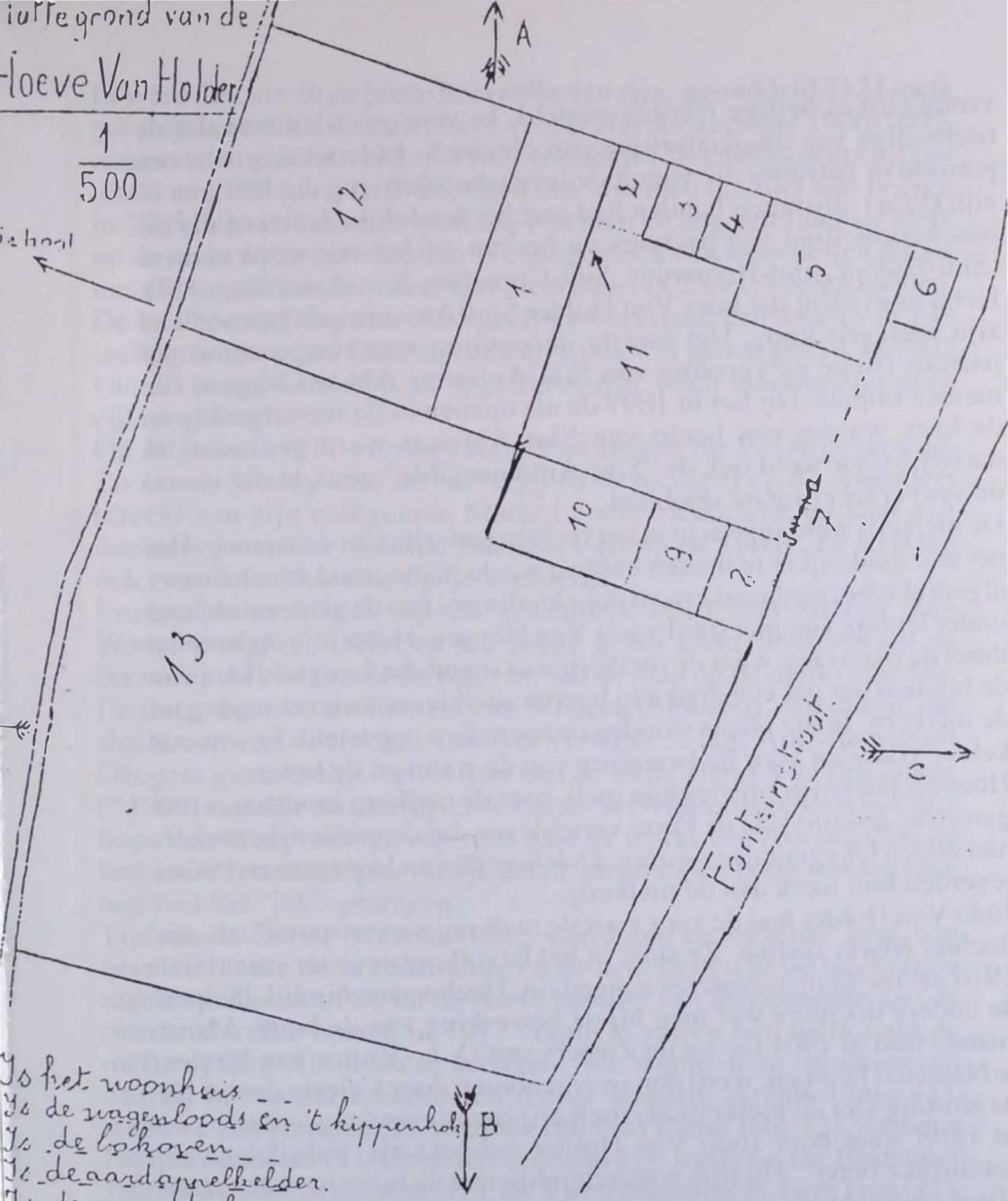

Is het woonhuis
Is de wagenloods en 't kippenhok
Is de bokoven
Is de aardappelkelder.
Is de graanschuur
Is de wagenschuur
Is het hek
Is de paardenstal
Is het zwijnenhok
Is de koestal
Is het neerhof
Is de moestuin
Is de boomgaard

Pyltje A wijst het noorden aan.
Pyltje B wijst het zuiden aan.
Pyltje C wijst het oosten aan.
Pyltje D wijst het westen aan.
Onze school ligt ten westen van de hoeve

vrouwelijke) heilige werden gesteld. In vele gevallen was dat de titelheilige van de plaatselijke parochiekerk. Elders koos men een patroon of patrones die vanuit de levensbeschrijving der heiligen of zijn (haar) attributen banden had met het landelijke leven of die als beschermheilige van pachters en boeren, of het vee werd vereerd (Sint-Isidoor, Sint-Bernardus, Sint-Cornelius, Sint-Antonius,...) (7). Het was evident dat boer Van Holder Sint-Antonius als patroon van zijn melkerij koos. Het laatste decennium van vorige eeuw gaf pastoor Bické de verering van Sint-Antonius Abt te Okegem een nieuwe impuls. Hij liet in 1897 de nis openen in de westergevel van de kerk waarin een beeld van Sint-Antonus werd geplaatst. In datzelfde jaar werd ook de "Sint-Antoniusgilde" gesticht die vooral de veeverzekering tot doel had.

De melkerij werd ingericht in het rechtse gedeelte van de woning. Om het wat duidelijker te maken hebben we de plattegrond van de hoeve afgedrukt die opgemaakt werd door leerlingen van de gemeenteschool onder leiding van meester Ernest Van Neygen. Het pijltje op het plan duidt de plaats aan waar de melkerij was ingericht. Langs de kant van de binnenkoer gaf een deur aan boeren-melkleveranciers toegang tot de melkerij. In die plaats stonden de toestellen opgesteld. Er was een kelder voorzien voor de bewaring van de room en de boter.

Hoeveel boeren er precies hun melk naar de melkerij brachten is niet geweten. Jerome Van de Perre vertelde me dat de melkerijbezoekers niet alleen Okegemnaars waren. Ook boeren van Impegem en Pamel leverden hun melk aan de melkerij.

Judo Van Holder had de zorg voor de melkerij toevertrouwd aan zijn dochter Maria Justina. Ze staat in het bevolkingsregister van 1901-1910 als melkerij-meesteres aangeduid. Heel waarschijnlijk hielpen de andere dochters wel mee bij de bewerking van de boter. Maria Justina trad in 1901 toe tot de Zusters van O.-L.-Vrouw van Namen te Namen. Haar taak werd dan overgenomen door Celesta die tot bij de sluiting van de melkerij als melkerij-meesteres fungeerde.

In 1898 staat boer Judo Van Holder geboekt als "fabrikant van natuurlijke boter". Hij trok waarschijnlijk met de boter naar de markt ofwel verkocht hij ze aan groothandelaars.

Een interessant gegeven over de melkerij vonden we in de *Briefwisseling met de provincie* (stadsarchief Ninove). Judo Van Holder-Hendrickx, wonende in de Fonteinstraat 9, was in 1905 *fabrikant in natuurlijke boter*. Hij bewerkte in dat jaar ca. 260.000 l melk waaruit ca. 400 kg boter werd bekomen. Hij moest een patentrecht van 2-4 fr. betalen.

Er werd dus, als dit de juiste hoeveelheden zijn, gemiddeld 712 l melk per dag verwerkt, wat niet heel veel is. De kiezerslijst 1906-1907, opgemaakt op 30 november 1905, vermeldt 128 landbouwers op een totaal van 280 kiezers. We mogen dus afnemen dat niet alle boeren in 1905 hun melk naar de melkerij brachten en nog zelf thuis de melk op de oude wijze verwerkten. We mogen ook veronderstellen dat de meeste van die landbouwers niet meer dan 1 of 2 melkkoeien hadden. De landbouwtelling van 1895 geeft immers maar een totaal van 148 melkkoeien op voor Okegem: er waren ook 151 geiten geteld. In 1905 kan dit aantal natuurlijk al opgelopen zijn, doch hiervan zijn geen cijfers gekend.

Op 30 januari 1911 overleed Judo Van Holder op 59-jarige leeftijd. Zo kwam de zorg voor de boerderij en de melkerij op de schouders terecht van zijn echtgenote Marie Leonie Hendrickx en haar vijf dochters Josephine, Emma, Adelina, Celesta en Sylvie. Er werkten ook twee knechten mee op de boerderij.

Emma Maria huwde op 26 november 1913 met Alfred Van Waeyenbergh (° 1881) en het jonge gezin bleef inwonen op de boerderij. Alfred bracht de boter nu aan de man op de markt van Ath. De jonge boer kwam immers van Wodeeq (Flobeeq), een dorpje dat slechts op een tiental km van Ath verwijderd lag. Ath was vanuit Okegem gemakkelijk bereikbaar met de trein. Henri Van den Haute (° 1909) vertelde me dat hij na de Eerste Wereldoorlog elke week met boer Van Waeyenbergh meereed naar de markt van Ath om daar de boter af te leveren. Opmerkelijk detail: de klompen boter werden toen nog met het "juk" gedragen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog vaardigde de bezetter heel wat bevelen uit die de bevoorrading en de activiteiten in de melkerijen regelden. Zo weten we uit de briefwisseling van de gemeente met de overheid welke boeren in 1917 verplicht waren hun melk naar de melkerij Sint-Antonius te brengen. We sommen ze op en geven daarbij het aantal melkkoeien dat ze hadden: Arents Frans (1), weduwe Baeyens Jan (2), weduwe Baeyens Pieter Filip (2), weduwe Bicqué Nicolaus (1), Cobbaert Adriaan (1), weduwe De Brabanter Petrus (2), De Coen Kamiel (2), De Vuyst Melanie (1), Gies Frans (1), Goubert Gustaaf (2), Helpers Daniël (1), Neuckermans Ferdinand (2), Neuckermans Hermiliaan (2), Nuyts Petrus (1), Straetmans Frans (1), Snoeck Adolf (1), Vanden Brande Eugeen (1), weduwe Van den Broeck (1), Van der Meulen Victor (2), Van de Perre August (2), Van de Perre Germain (2), Van de Perre Hubert (2), Van de Perre Isidoor (2), Van de Perre Joannes (1), Van de Perre Karel (1), Van der Speeten

Frans (2), Van der Speeten Johannes (2), Van der Speeten Theodoor (1), Van Droogenbroeck Johannes (1), Van Eeckhout Lodewijk, weduwe Van Holder Judocus (5), Van Laethem Jan (1), Van Pissoort Andreas (2), Vermaillen Eduard (2), Vermaillen Leo (2), Vermaillen Louis (1), Verbeken Theophiel (1), weduwe Wittenberg (1).
Er brachten dus 39 landbouwers de melk van 61 koeien naar de melkerij.
In maart 1918 deed de bezettende overheid de melkerij Sint-Barbara sluiten (zie lager) en waren de 31 landbouwers die bij deze melkerij aangesloten waren verplicht hun melk in de melkerij Sint-Antonius af te leveren. Vanaf dat tijdstip werd het dus een drukke bedoening in de melkerij van weduwe Van Holder-Hendrickx.
In april 1920 verhuisde het gezin Alfred Van Waeyenbergh-Emma Van Holder naar Wodecq. Dit betekende meteen het einde van melkerij Sint-Antonius. Weduwe Hendrickx en kinderen besloten voortaan de melkerij als privé-inst-lling te gebruiken. Vele boeren waren van dan af verplicht hun melk aan de melkerij Sint-Barbara te leveren. Enkele landbouwers schaften zich het nodige materiaal aan en begonnen zelf met de melkverwerking.

Handmelkerij Sint-Barbara

De 60-plussers zullen zich de melkerij die op de Plaats 12 (nu huisnummer 22) ingericht was nog goed herinneren. Ze bleef immers in werking tot eind 1940.
Volgens inlichtingen ons verstrekt door de oudste Okegemnaars werd de melkerij Sint-Barbara eerst ingericht in één van de huisjes op de Rattenberg (nu Leopoldstraat 20-22) die eigendom waren van Severien Van der Speeten (mijn grootvader). Na de dood van zijn ouders Jozef Van der Speeten-Maria Theresia Haezeleer erfde Severien twee partijen land gelegen langs de Rattenberg, gekadastreerd onder de nummers 3-42 en 343 (zie kadastraal plan). In 1902 liet hij op het perceel 3-42 vier huizen optrekken die respectievelijk een oppervlakte hadden van 70, 50, en 130 vierkante meter. Perceel 343 en een deel van perceel 342 werden als tuin gebruikt. In één van die huisjes werd ca. 1908-1909 een melkerij geïnstalleerd. We vermoeden dat de Van der Speetens de eigenlijke oprichters van deze melkerij waren.
De oprichting van een tweede melkerij in Okegem had waarschijnlijk iets te maken met de politieke toestand van dat ogenblik, namelijk de strijd tussen Katholieken en Daensisten. Daar de melkerij Sint-

Antonius, bestuurd door Judo Van Holder, een katholiek initiatief was, wilden de Christen Democraten niet achterblijven. Zij richtten daarom een melkerij op waar vooral de partijgenoten met hun melk terecht konden.
De nieuw opgerichte melkerij kreeg de naam van een grote beschermheilige, namelijk de Heilige Barbara. Waarom de inrichters precies die heilige kozen is ons niet erg duidelijk. De H. Barbara is immers de patrones van de mijnwerkers, soldaten en al degenen die in onmiddellijk gevaar zijn. Het kan zijn dat de stichting plaatsvond op 4 december, de dag waarop de Kerk het naamfeest van de H. Barbara viert.
Als bestuurder van de pas gestichte handmelkerij werd mijn vader Joannes Theodoor Van der Speeten (° 1885) aangesteld. Het bevolkingsregister van 1911-1920 staaft deze bewering want hierin wordt Joannes als "melkbewerker" aangeduid. Ik vraag mij af waar mijn vader die kennis en bekwaamheid had verworven. Waarschijnlijk volgde hij de "adultenschool" die meester De Neve vanaf het schooljaar 1902-03 leidde en waar volwassen leerlingen (ouder dan 14 jaar) les kregen in moedertaal, rekenkunde, gezondheidsleer en landbouw. In de lessen landbouw werden de leerlingen vertrouwd gemaakt met de nieuwste landbouwmethodes. Misschien had hij zich verdiept in handleidingen voor melkerijbestuurders die toen door onderwijzer-landbouwleraars samengesteld werden. Of de inrichting van deze handmelkerij op de Rattenberg beantwoordde aan het klassieke model zoals in vorig hoofdstuk beschreven blijft een vraag. Waarschijnlijk zal het niet makkelijk geweest zijn voor de boeren om hun melk naar de melkerij te brengen. Het gebouw was (en staat nu nog) met de voorgevel naar het zuidoosten gericht. Om de ingang te bereiken moest men langs een losweg gaan die nogal steil naar omhoog liep.
Bij de speurtocht naar de stichting, oprichting en ontwikkeling van de melkerij Sint-Barbara is heel weinig aan het licht gekomen en zijn geen standregels of statuten gevonden in de bijlagen van het Staatsblad. Opzoekingen bij de griffie van de Handelsrechtbank of Registratie te Aalst , waar volgens de wettelijke voorschriften de samenwerkende maatschappijen of coöperatieven een balans moeten neerleggen, leverde niets op. De vraag is dus of deze melkerij wel een coöperatieve was. Onze zoektocht bij het Kadaster te Ninove was wat lonender. Daar vonden we een bevestiging dat er een melkerij op de Plaats gefunctioneerd had. Een kleine toelichting. In 1908 verkocht Eugeen Claessens-Eeman, gepensioneerd officier, een perceel tuin,

GEMEENTE UKKEM

UITTREKSEL KADASTRAAL PLAN - TOESTAND FEBRUARI 1888

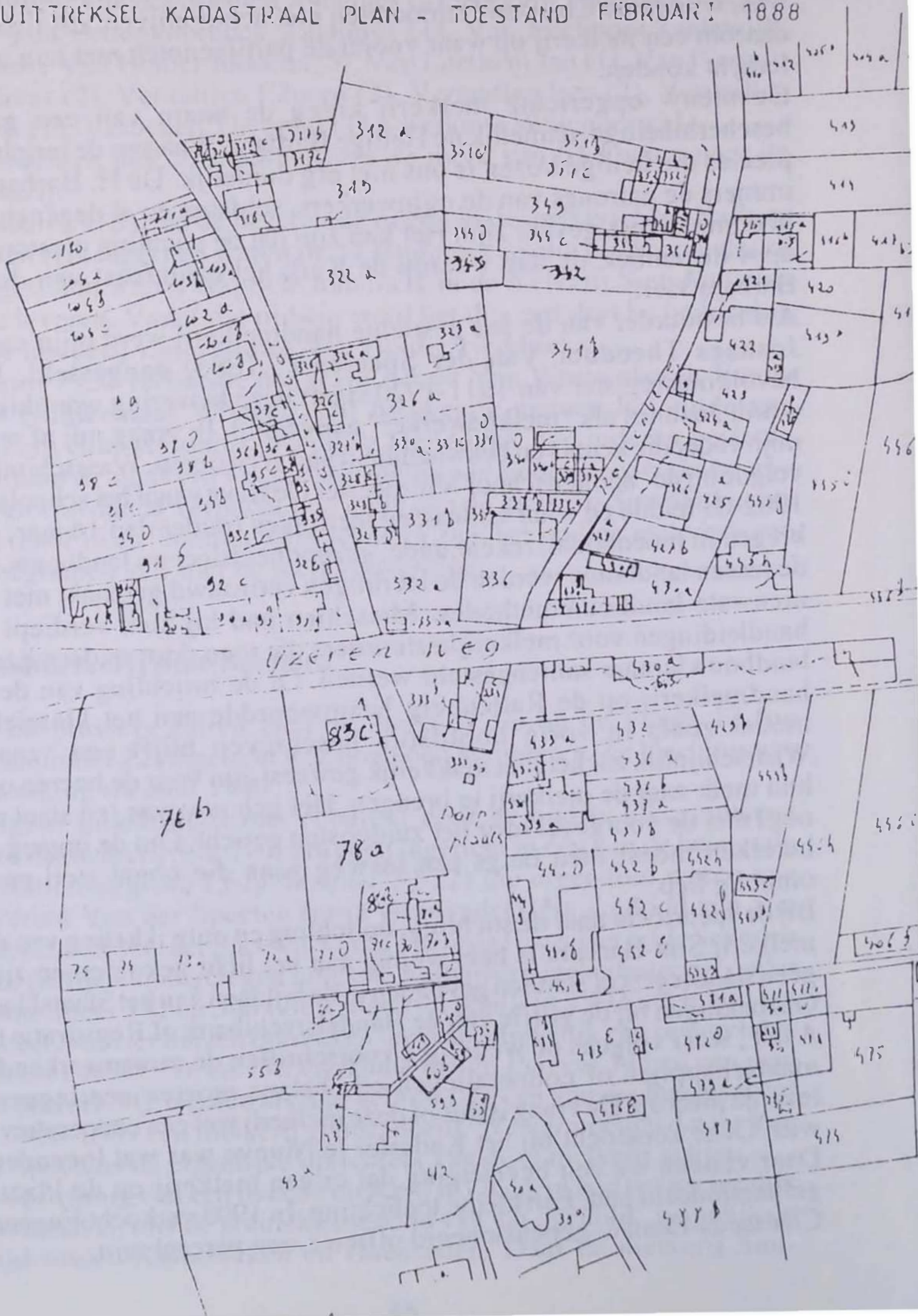

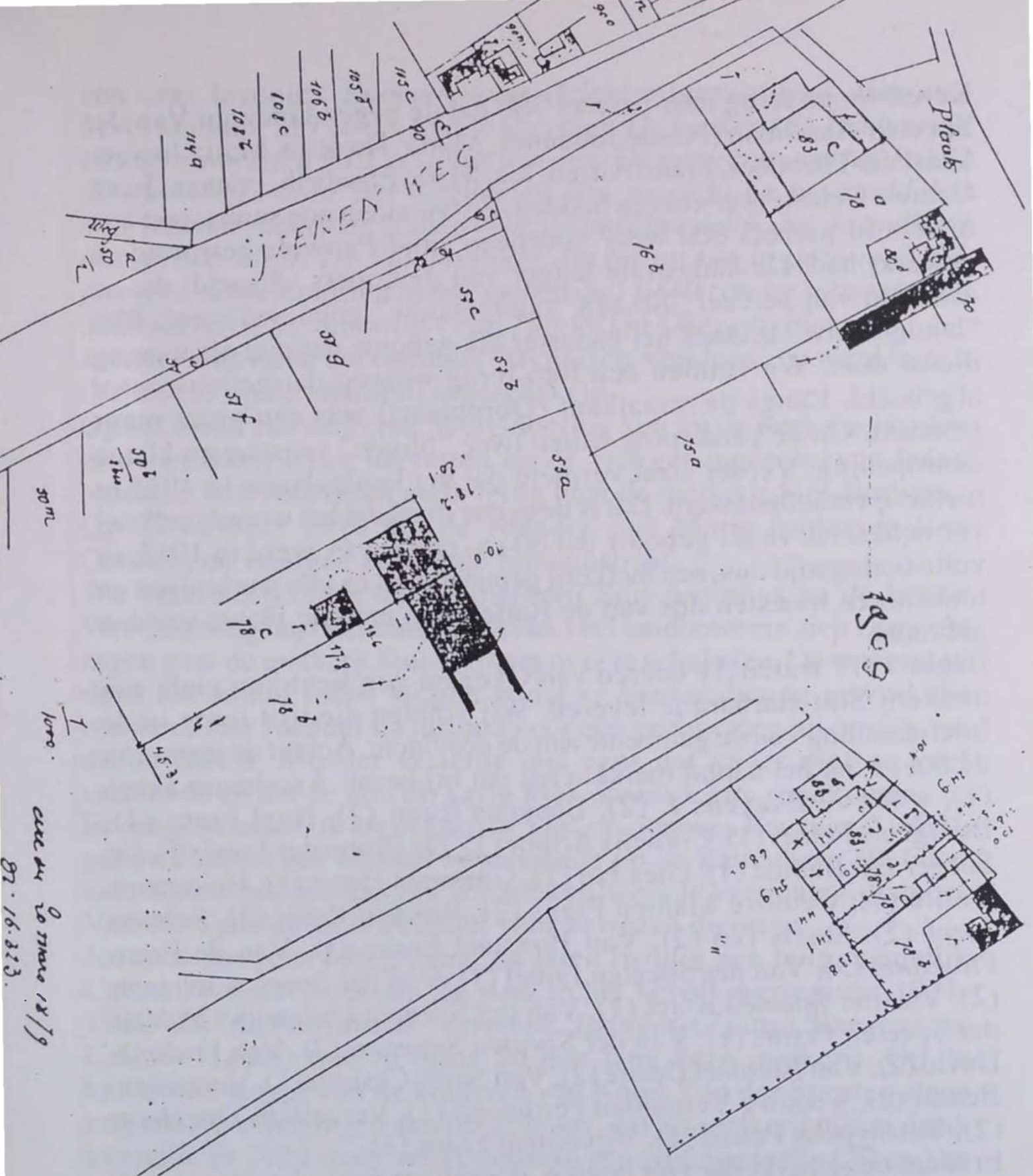

gekadastreerd onder nr. 78 a en 15 a 30 ca groot, waarvan de kinderen van bakker-winkelier Karel Lodewijk Van der Speeten-Asselman Pelagia een deel 78b en 7 a 10 ca groot aankochten. Een ander deel (78c) werd door Kamiel Beeckman gekocht. Deze tuin maakte samen met de boomgaard (76b) deel uit van het "Hof te Rabuys" waarop de familie Covens jarenlang geboerd had. De tuin was langs de Plaats afgezoomd met een haag. Eugeen Claessens verkocht in 1908 ook het huis (83c) en de boomgaard (76b) (zie bijgevoegde mutatieschets).

Keren we nu terug naar perceel 78b dat de negen kinderen Van der Speeten-Asselman (Petrus-Johannes, Maria-Theresia, Maria Joanna, Ghislain-Theodoor, Frans-Alfred, Ida, Maria Elisabeth, Francis Omer, Octavie Celeste) verworven hadden. Ze woonden nog samen met hun ouders in perceel 80d waar voorheen smid Pauwels gewoond en gewerkt had. De kadastrale legger van de kopers vermeldt dat na aankoop van perceel 78b een "landgebouw" gebouwd werd. Met "landgebouw" bedoelt het kadaster elk gebouw dat niet als woning dienst doet. We vonden een foto terug waarop dat gebouw staat afgebeeld. Langs de straatkant (Dorpplaats) was een grote poort gemaakt. Op de verdieping waren twee "blinde" vensters en kleine deuropening. Verder staat vermeld dat het landgebouw in 1915 in melkerij veranderd werd. Dat is de eerste maal dat het woord melkerij vermeld staat. In dit gebouw dat 80 ca groot was, werd in 1915, in volle oorlogstijd dus, een melkerij geïnstalleerd en alle werktuigen en toebehoren moesten dus van de Rattenberg naar de Plaats worden gebracht.
Begin 1917 waren 31 boeren van Okegem verplicht hun melk aan melkerij Sint-Barbara te leveren. Wij vonden die lijst terug in de briefwisseling van de gemeente aan de provincie. Achter de naam van de boer staat het aantal melkkoeien dat hij bezat: Asselmans Frans (1), weduwe Baeyens J. (2), Baeyens Remi (2), Buyl Frans (1), Bourgeois Petrus (1), Cornelis Arthur (1), De Brabanter Jozef (2), De Saeger Jan Baptist (1), Gies Jan (2), Goessens Henri (1), Heiremans Desiré (1), weduwe Mahieu Frans (2), Ronsijn Remi (2), Schoon Jozef (2), Staels Ivo (2), Van Boxstael Frans (3), Van de Perre Philemon (3), Van der Speeten Emiel (1), Van der Speeten Johanna (2), Van der Speeten Karel (1), Van der Speeten Lodewijk (2), Van der Speeten Petrus (1), Van der Speeten Severien (2), Van Eeckout David (2), Van Isterdael Desiré (2), Van Snick Casimir (1), Vernaillen Benoit (2), weduwe Vernaillen Ferdinand (1), Vernaillen Theodoor (2), Vetsuypens Petrus (1), Vijverman Frans (1).
Er dient opgemerkt dat vier boeren, die samen negen koeien op stal hadden, rechtstreeks hun melk aan de kinderbond dienden te leveren. In de briefwisseling vonden we ook nog een interessant gegeven. In oktober 1917 waren er in Okegem ook nog 96 geiten die melk gaven. Volgens een Duitse verordening moest de bevoorrading dagelijks 1101 volle melk krijgen. De melkerij Sint-Barbara leverde wekelijks 3041 volle melk en 43 kg boter aan het Comiteit waarvan Cyriel De Dier voorzitter was.
Op 4 maart 1918 werd door de Etappen-Kommandant Sanguinetto

een zeer laconiek *Kommandatur-Befehl* uitgevaardigd. Het was bevel nummer 217 en dat luidde als volgt: *De melkerij St. Barbara in Okegem moet den 9.III gesloten worden. De gemeenteoverheid moet de afroomers door het wegnemen van gewichtige bestanddelen onbruikbaar maken en is daarvoor verantwoordelijk dat de melkerij ongebruikt blijft. De landbouwers die tot nu toe in deze melkerij geleverd hebben moeten hunne melk vanaf 10.III zonder uitzondering in de melkerij St. Antonius (Van Holder) in Okegem afleveren.*
Joannes was vanaf dat ogenblik "technisch werkloos" en werd in zijn thuis weer op de boerderij ingeschakeld.
Op het einde van de Eerste Wereldoorlog kon hij de werkzaamheden in de melkerij terug hervatten en de vroeger ingeschreven leden brachten hun voorraden melk terug naar de melkerij Sint-Barbara.
Op 29 oktober 1919 huwde Joannes met Maria Ludovica Van Cotthem en vestigde zich in de Fonteinstraat.
We vermelden reeds dat de melkerij Sint-Antonius na de Eerste Wereldoorlog haar deuren sloot zodat veel landbouwers zich verplicht zagen naar de melkerij Sint-Barbara over te schakelen. Deze toestand deed het aantal leden stijgen zodat er harder diende gewerkt te worden. Daar Joannes nu instond voor een gezin vroeg hij opslag aan de inrichters. Moeder vertelde ons eens dat vader niet zo veel verdiende en dat ze met dit karig loon moeilijk kon rondkomen.
Er daagden toen ook kapers aan de kust op. Joannes Baeyens (°1887), gehuwd met Alice Minner en wonende op de Rattenberg 19, bood zich bij het bestuur aan om het melkerijwerk te verrichten. Joannes Van der Speeten werd bedankt voor bewezen diensten.
Joannes Baeyens kreeg vanaf de jaren twintig een hulp, namelijk Celesta Van der Speeten. Ze staat in het bevolkingsregister 1921-1930 als "melkerijmeid" vermeld. Joannes (Zjang) Baeyens en Celesta (Lesta) runden bijna 20 jaar lang deze melkerij. Op de kadastrale legger van de kinderen van Karel Van der Speeten staan nog enkele wijzigingen aan het gebouw, dat als melkerij dienst deed, vermeld. In 1924 werd het gesplitst in een woongedeelte (50 ca) en melkerij (30 ca). Dit was dus een ernstige ingreep. Waarschijnlijk was er een terugval van het aantal ingeschreven boeren daar velen van hen overschakelden naar een andere melkerij die dagelijks melk kwam ophalen. Enkele anderen (vooral grote boeren) verwerkten zelf op de hoeve de melk tot boter.
In 1926 werd de melkerij opnieuw met 10 ca verruimd, een ruimte die van de tuin werd afgenomen.
Verdere gegevens over de werking en het aantal ingeschreven leden

van deze melkerij zijn ons niet bekend.
Ikzelf herinner mij nog dat ik als peuter met vader mee mocht naar de melkerij. Met de kruiwagen bracht hij de gevulde melkerijkannen daarheen en fier als een pauw zat ik op dit primitieve vervoermiddel. Met grote verbazing keek ik op naar de boeren die hun melkprovisie met een hondenkar naar de Plesj (Plaats) brachten.
Albert Baeyens (° 1913), zoon van Joannes, haalde ook nog enkele herinneringen op van die tijd. Hij wist te vertellen dat hij als kind al moest meehelpen en aan de boterkneder diende mee te draaien. Hij meende zich te herinneren dat zijn vader wekelijks de boter naar Ninove bij een groothandelaar bracht.
De oorlogsomstandigheden in 1940 en de voetselrantsoenering betekenden het einde van de "vrije" handmelkerijen. Heel wat instellingen moesten hun deuren sluiten omdat ze niet beantwoordden aan de opgelegde normen inzake zuivelbeleid. Ook voor de Okegemse melkerij Sint-Barbara betekenden deze besluiten het onherroepelijke einde.
Het gebouw dat eerst landgebouw en daarna als melkerij gediend had, veranderde van eigenaar en kreeg een woonfunctie
Medio 1941 werd het eigendom van Ida Van der Speeten, echtgenote van Firmin De Boitselier. De nieuwe eigenaars verbouwden het woonhuis dat ze met hun gezin eind 1941 betrokken.
Na het overlijden van Firmin in januari 1978 besloten de vijf kinderen het huis te verkopen. Bij de openbare verkoping op 8 november 1978 werden Joannes Albertus Van den Broeck - Pelagia Camilla Van der Speeten de nieuwe eigenaars.

Jozef Van der Speeten

VOETNOTEN

(1) *Ons Heem. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen*, 1993, jg. 47, nr. 4
(2) P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw*, dl. 2, p. 381-388
J. WEYNS, *Volkshuisvlaad in Vlaanderen*, dl. 4, p. 893-939.
(3) L. VAN MOLLE, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond. 1890-1990*, p. 21-45
(4) *Verloog van den Bestuurlijken Toestand der Provincie Oost Vlaanderen voor 1897*, p. 410-414
(5) J. DEBAERE, *Een eeuw Belgische zuivelgeschiedenis*.
(6) P.A. GOEHNS, *Volledig handboek van melkerij*, 1902
A. SUYS, *Vade-Mecum van den Samenwerkende Melkerijkundige*, Gent, 1900

Viering van 900 jaar Okegem 1096-1996

1. Officiële viering van "Okegem 900"

Op zaterdag 15 juni, vooravond van kermis Okegem, werd de officiële viering van "Okegem 900" gehouden. Dit werd een hoogtepunt in de reeks van vieringen en herdenkingen.
Tot grote vreugde van de Okegemnaars was Okegemdorp en omgeving van het hoge onkruid gezuiverd en was er de blijde muziek van de kermiskramen die met de vlaggen het dorp een feestelijke aanblik gaven. De kerk was voor deze plechtigheid binnen stijlvol versierd in wit en groen. Aan de kerkdeur had de Okegemse bloemenzaak Aksent voor een sierlijke inkom gezorgd. Boven de deur was een bord aangebracht waarop een toepasselijke tekst stond: "God is trouw van geslacht tot geslacht".
De kerk liep vol voor de plechtige eucharistieviering die werd voorgegaan door onze bisschop Mgr. A. Luysterman. Op een standaard werden in een ingetogen stilte negen dikke kaarsen aangestoken: ze symboliseerden negen eeuwen geschiedenis met onoverzienbaar lief en leed.
De eucharistieviering was uiterst verzorgd: aangepaste en zinvolle teksten werden voorgelezen, het parochiaal koor zette zijn beste beentje voor en de bisschop hield een korte maar treffende homilie waarin hij de aanwezigen drie wegen naar geluk toonde.
Na de viering in de kerk stapte de bisschop omringd door het voltallig college van burgemeester en schepenen en gevolgd door een talrijke menigte op naar het Buurthuis waar de officiële feestviering doorging. Op de binnenkoer van het Buurthuis, dat voor deze gelegenheid feestelijk versierd was, werden de genodigden verwelkomd door de Koninklijke Harmonie die er lustig op los blies.
In een mum van tijd liep de zaal van het Buurthuis vol en kon de feestzitting beginnen. Pastoor A. Callebaut had de taak op zich genomen een welkomstwoordje uit te spreken en leidde de verschillende sprekers op passende wijze in.
Burgemeester Waltniel beet de spits af. Zijn toespraak was inhoudelijk gevuld en tegelijk humoristisch. Nadat hij een reisje doorheen de eeuwen had gemaakt sprak hij de hoop uit dat Okegem nooit zijn eigenheid zou verliezen en feliciteerde de inrichters en de parochie met het initiatief van deze viering.

De inrichters hadden voor afwisseling in het programma gezorgd. Machteld Willems, concertzangeres, bracht enkele mooie aria's als intermezzo.
Herman Van Isterdael, voorzitter van Heemkring Okegem, onderhield de aanwezigen over de toestanden van de kleine man in Okegem vanaf de 13de eeuw. Hij toonde vooral aan hoe deze mensen een hopeloze strijd voerden om aan de "heer-lijke" wet te ontsnappen nadat ze na een sterfgeval een gedwongen afstand van hun bezittingen moesten doen.
Op zijn beurt hing Patrick Praet aan de hand van een diareeks een felgesmaakt en origineel beeld op een eeuw Okegem, waarin burgemeester Jan Van den Berghe een hoofdrol speelde.
Tot slot gaf Christiane Van der Perre op een zeer gevatte wijze haar kijk op "Okegem, gisteren, vandaag ... en morgen. We laten u wat verder kennis maken met deze kleurrijke tekst (zie hieronder).
De receptie werd omwille van de zwoele temperatuur op de binnenkoer van het Buurthuis gehouden. Er werd wijn en Witkap geserveerd en het heerlijk hapje van bakkerij Andries smaakte er lekker bij. Ook de bisschop stond monkelend met een fris glas Witkap-Pater in de hand en ging hier en daar bij een groepje gezellig staan keuvelen.
Het was een mooi en waardig hoogtepunt in de reeks vieringen van "Okegem 900".
De aanwezigen kregen die avond ook een mooie folder in de handen gestopt waarin het verschijnen van het tweede deel over de geschiedenis van Okegem werd gemeld. Drie prachtige foto's gaven al een voorsmaakje hoe het boek er zou uitzien. De folder bevatte ook een intekenstrook die vóór 31 juli 1996 diende ingevuld te worden om van de voorintekenprijs te kunnen genieten.

Okegem vroeger en ... nu: verteld door Christiane Van der Perre
Monseigneur, Mijnheer de kanunnik, Mijnheer de Burgemeester, mevrouw en heren schepenen en gemeenteraadsleden, beste genodigden, "mede-Okegemnaars",

Beelden uit m'n kinderjaren...
Vier zussen hebben hun entree in de kerk en in "le monde" van Okegem al gemaakt, als je eindelijk ook de ouderlijke tuin uit - en van de beschuttende alomtegenwoordigheid van ma en de buren weg mag en met te korte beentjes met de groteren mee kan huppelen naar de

kloosterschool. Een gezellig-dikblozende zuster Julia en een gestrenge bleekmagere zuster Gerarda begeleiden je eerste prikoefeningen, het bank-trommelen en het "pop"- en "pap"-lezen. Niemand zal je later een kernachtiger gebed aanleren dan zuster Julia. Haar "Alles voor U, mijn Jezus" gebruiken wij thuis nog - inœer diverse omstandigheden dan.
Bij juffrouw Bertha wordt het serieus. Woordjes worden woorden en zinnen - en met cijfers maak je getallen - en sommen. Er vloeit rode inkt door je eerste oefenschrift - en er vallen oorvijgen, voor de jongens dan, voor "de Witten" vooral. Zoete rozekaakjesengelen kijken vanop gewijde-geschiedenisprenten devoot toe. Je leert stilletjesaan, dat je driemaal naast de waarheid hebt gezeten, zes keer niet hebt opgelet in de les, tweemaal thuis ongehoorzaam bent geweest. Als je dat voor je Eerste Communie gaat proefbiechten, kom je voor het eerst bewust - en met grote vraagogen - in je parochiekerk. Zijn dat nu de heiligen over wie de zusters en de juf zo vurig hebben verteld? Moet je dat echt worden: een beate Theresia met permanent rode rozen in je handen, een Rochus met blote knie, een Barbara die triestig met een toren speelt? Een stenen heilige die met z'n blote tenen over een houten sokkel staat? (Je valt onmiddellijk in de bekoring om "kille, kille, kille" te doen). De Jezus die op z'n groot hart wijst en de droevige Maria met die dode Jezus-met-wondetekenen op haar schoot, doen je wel iets. Er staan twee Antoniussen te concurreren: die van Padua heeft een kletskop met een kroontje haar. Hij leest duidelijk een moeilijk boek. De attributen van de kluizenaar boeien je meer: hij draagt een kapmantel, heeft een lange baard, houdt een bel in de hand en aan zijn voeten blijft een varken stilletjes zitten. Je bent blij dat Okegem hem als tweede patroon heeft gekozen: er zit meer poeier in. Hij troont ook 'ns hoog en onbereikbaar in de kerkgevelnis, hij siert een glasraam en staat op een groot schilderij - en telkens heeft de goede man alleen een varken als compagnie.
En ze VIEREN hem hier! Op 17 januari eet je steevast pannenkoeken, negen dagen aan een stuk zie je vrouwen - een zeldzame keer trekt de echtgenoot mee - je ziet hen na de dagelijkse vroegmis of bij valavond langs de kapellekes trekken. Ze doen dat in geheimzinnige stilte, met paternoster en prevelmond. Dat die beewegen bij "Mong" of bij "Warken" of in een ander van de toen talrijke cafeetjes eindigen, hoor je pas later.
Op de eerste kermiszondag - drie weken na Pinksteren, op die zondag waarop z'n relikwie naar hier kwam - op die zondag dragen vier jonge "manschmenschen" Antonius langs de Kouterbaan heen - en via de

Fonteinstraat terug. De fanfare speelt een heel trage mars; gelovige volgers wiegen mee. De pastoor zegent een hele kuip Eversemwater. Als die herder De Rijcke heet, word je met het verse wijwater devoot besprenkeld of energiek kletsnat geborsteld - al naargelang. Pas nadien begint de kermis. Voor 2 frank klim je met twee om ter hoogst in de "bijs"; als iemand in het volgende bakje je een goeie duw geeft, vlieg je hoog in de zwiermolen: da's pas de zaligheid. Je duikt onder de kap van de rupsbaan en met de "floche" mag je dit eens overdoen. Je gaat trekbiljarten voor een doos plakkende karamellen, wint aan een tombolakraam een "Daar-alleen-is-'t-leven-zoet"-bord en komt met een zwierig goudvisje of een tamme kwikstaart naar huis. Je mag niet aan "het frietkot" hangen, want thuis zijn de warme Timmermans-ovengeuren van gisteren vla, krentenbroden, confituurtaarten en torenbiscuits geworden. Een schare ooms en tantes blozen luidruchtig - en je weet perfect wie de vrijgevige kermisnonkel - en wie de krenterige ouwe matant zal spelen.
Ook je straat viert kermis. " 't Klei meleken", de "bijzen" en het friteskraam vinden er wel een plaats. En uit buurtcaféluidsprekers - er waren vijf staminees in je straat - jengelen van vrijdag- tot dinsdagavond héérlijke smartlappen. Bij "Jef va Melle" zingt Trezeken de zondagavond van: "Bloed zag men stromen, Lena stapt' inde voitier; onder de bomen, sloeg haar laatste ier...". "Bij Amelieken" speken de mannen een handjevol aarde tegen de buitenkant van hun bollen - en ze volgen schuin meelopend en druk commentariërend hun loop en hun val. Intussen blijft in het café de dolgedraaide plaat hangen: "Eens was jij altijd bij mij, nu loop jij mij voorbij, alsof je mij niet kende, kende, kende,..."
Maar tussen de feestdagen door werd in de stallen en op het veld hard gewerkt. Mijnwerkers, spoorweg- en fabrieksarbeiders zaten zeker op de trein van 5 u. Je stond met wonderogen te kijken hoe de smid een paard besloeg. Bakker Albert deed fluitend z'n ronde. Als je om 8 u. 's avonds je straat op kwam, brandde in slechts twee huizen nog licht. Moeders verrichtten wonderen van kook- en verstelkunst en van binnenhuisinrichting. De pastoor doopt vele kinderen. Die speelden "kotverbranden" en met "land afkappen" op de hobbelige straat, en hinkelden met platgetrapte schoenpoetsdozen op aarden paden, alleen af en toe gehinderd door overvolle hooikarren met nat blinkende paarden, door zatte fietsen of zeldzame trottinettes.
Als kind zag je kerk en gemeente als een Siamese tweeling, en die was, zo geloofde je, als jezelf: onbekommerd gelukkig.
Zelf trok je spoedig te voet, met de stoomtrein of met je eerste

gammele fiets naar de grote school van Ninove. Je haalde je hart op bij de gidsen, maar je bleef altijd van Okegem: je roots lagen hier.
De beeldenstorm van de zestiger jaren verwees Maria Goretti, Theresia, Antonius van Padua en Barbara naar de sacristiezolder. "Onze" Antonius verhuisde naar achteraan in de kerk. En al bemerkte "Fine van Bezze" verbijsterd op dat hij nu "mè ne voet boëte stond", toch kwam hij eigenlijk een stuk dichter bij de mensen. Haastige weekdagbinnenwippers, werkavond- en weekendgelovigen staken met de kaars de hoop aan op troost, op terugvinden van verloren brillen, paraplu's en centen - werkt Antonius voor het geld? - hoop op raad, hoop op een antwoord, hoe dan ook.
Vervlogen jaren, vergane kindertijd en -jeugd.
Ook Okegem werd intussen getechnocratiseerd, geteleviseerd, gefusioneerd... Overhaastige automobilisten jagen ook hier met een djing-djing-lawaaidoos in de wagen de voetgangers van de gebetonneerde wegen; jongeren vervelen zich met chips en cola in late drugdancings. "God ziet mij. Hier vloekt men niet" kreeg "Jambers lokt - en Goedele weet het wel" als variant. "Zonneland" heet nu "Flair". Mijn geld, mijn lijn of mijn buik, mijn sport (of hoe je dat ook noemt), mijn huizenkast zijn nieuwe goden. Oogluikend laat je toe, dat "Ninove, uw inkoopstad" de inkom van je dorp ontsiert. Er groeien grote gaten tussen de bezette kerkstoelen, pastoors worden witte raven. Na de Plechtige Communie trek je de kerkdeur haastig achter je dicht. De tijdgeest - of zeg ik beter: de vaak geestloze invloed van reclame en t.v. fopt ook ons.
Maar parochiale en gemeentelijke groeperingen tieren welig. Zijn er ergens zoveel als in Okegem? Wij blijven een contactminnend en vrijgevig volk. Al speelt de overhaasting ook ons parten - kennen we nog het wachten op het koel geserveerde glas? - we weten dat de avond lang is en eenzaamheid kaal op de hoek gaat spoken, als je geen vrienden draagt die als broers en zussen voor mogen zijn. De "goei" van nu zijn wellicht beter - en zeker een stuk weerbaarder.
Alle kinderen krijgen hier nu leerkansen; de school rekte zich uit en groeide een verdieping hoger. Je vindt een heuse turnzaal, de speelplaats kreeg een boom... Geleerde bollen, zeldzame boeren, serieuze stielmannen en handelaars, brave huismoeders en andere wonen in gerestaureerde en spiksplinternieuwe huizen. Ze benzine-maaien hun gazon, planten de aardappelen vaak machinaal, haasten zich naar Colruyt en GB, spelen met de kaarten, de duiven of de bal en zoeken minstens jaarlijks ruimere, meest warmere horizonten op. De schofferdijnwinterbeek werd een overdekte zomer-ijspiste, het

keuken-haring-braadrooster: de tuinbarbecue. Okegem beleeft concert- en toneel- en geloofsavonden. Het Festival van Vlaanderen heeft hier praktisch een vaste stek.
Aan de schoolpoort, over het tuinhek, bij de "coiffeuse" wordt komen en gaan van medeparochianen, van mede-Groot-Ninovieters dus, nog altijd ge- en ver-oordeeld...
Is er iets wezenlijks veranderd?
De angst voor de wereldondergang, de kruistochten, Djingiz Chan, de Guldenporenslag, Jeanne d'Arc, Ivan de Verschrikkelijke, Peter de Grote, de Franse Revolutie, 1830, Leopold II: ze drukten hun stempel op de 900 jaar van de jongste geschiedenis, op de tijd waarin Okegemnaars Antonius hebben vereerd en zijn relikwie hier hebben gehouden. In nood weten ze hem nog allemaal te vinden. In zijn bloemen- en kaarsenhoek luistert Antonius precies zoals voorheen. Hij heeft sedert kort het gezelschap gekregen van zijn eigen gerestaureerd portret en van z'n vroegere volle aflaat, waarbij "de Eerweerde Heren Pastoors genoegzame gemakkelijkheid zullen vinden om hunne Misse te lezen, waartoe zij neerstiglije verzocht worden, daar God en zijne Heiligen te meer geloofd worden". Antonius wordt hier gekoesterd.
Wordt het morgen anders? Verliest een mens z'n vertrouwen in z'n heiligen, als hij morgen persoonlijk naar de maan vliegt, z'n ontbijt hem op een vliegende schotel wordt aangeboden, de geneeskunde al z'n organen kan vervangen? Mij laat je 't niet geloven. Ook als de kerk wordt afgebroken, zullen we in ons hart een kaarske blijven branden, omdat en opdat... We zullen blijven vragen en zoeken en ongeduldig worden en danken: we zitten zo in mekaar.
Antonius, we kunnen met je beeld de straat niet meer op. Je wordt in de kortste keren van je voetstuk gereden; je varken gaat op de loop. Het heeft ook zo weinig belang of je er vandaag in clergypak of als een pastoor van Okegem zou bijlopen. Je sterkte blijft dat je neen kon zeggen, dat je karakter had, dat je recht in je sandalen stond en dat je bleef geloven in die God, die je de hemel pas voor later had beloofd. Generaties heb jij op die éne Vader doen hopen. Bedankt omdat je ons vandaag alweer laat vieren: je kent je Okegemnaars. Behoud die vreugde een beetje in ons, help ons met vrede die ook hier zo moeilijk is.
We heffen het glas op u, op al onze genodigden, op heel Okegem.
Sint-Antonius, santé.

2. Open Monumentendag - 8 september 1996

In het kader van 900 jaar Okegem werd er door het stadsbestuur van Ninove en de V.V.V. een speciale nadruk gelegd op de deelgemeente Okegem.
In de kerk was een stadsgids actief die de belangstellende heel wat vertelde over de geschiedenis van het gebouw en de inboedel die door Heemkring Okegem was uitgestald. Veel mensen stonden versteld over de vele mooie zaken die bezit van de kerk zijn. Het gerestaureerde orgel liet zich uitbundig en van alle kanten horen. Indrukwekkend!
In de Vrije Basisschool konden geïnteresseerden de prachtige diareeksen over de parochiekerk en "100 jaar vrije school" bekijken.
In en rond het Buurthuis "'t Kouterken" was het een drukte van jewelste. Op de kiosk die voor deze gelegenheid vòòr de ingang van het Buurthuis stond opgesteld gaf de Koninklijke Harmonie enkele mooie deuntjes ten beste. Ze maakte daarna plaats voor de leden van de toneelgroep De Ceder die met succes de eenakter *Assepoes* opvoerden.
Daar het buitengewoon mooi weer was werd de parkeerruimte van het Buurthuis ingenomen door tafels en stoelen die heel de namiddag bezet waren door de vele wandelaars. De leden van de K.W.B. zorgden er voor dat de dorstigen gelaafd werden.
Het oudercomité van de Vrije Basisschool stond er met een "druppelstand" en de leden van de B.G.J.G. verkochten er bloemstukjes ten voordele van "Kom op tegen kanker".
Op het Stationsplein gaf kaatsclub Toekomst een kaatsdemonstratie ten beste.
Voor de eerste maal in de geschiedenis was het Hof te Hazeleer toegankelijk. Een stadsgids leidde er heel wat nieuwsgierigen rond in de stallen en het melkhuis. Zeer veel mensen (vooral jonge mensen) hebben zich de ogen uitgekeken op een oude boerderij die met de tijd meegegaan is. Aan de tafels die op het erf opgesteld stonden, konden de kijklustigen aanzitten en zich te goed doen aan lekkere pannenkoeken en geurende koffie die door de gezinsleden De Cocker-Van der Speeten opgediend werden.
Er dient ook nog vermeld dat een groepje wandelaars onder leiding van een stadsgids een wandeltocht doorheen Okegem maakte en dat Vakantiegenoegens instond voor een fietstocht die aan de kerk van Okegem vertrok en de omgeving verkende.
Het was een mooie en memorabele dag.

3. Voorstelling van het boek: Okegem 1796-1996. Een blik op twee eeuwen dorpsleven

Op 1 december 1996 had in het Buurthuis de officiële voorstelling plaats van het boek *Okegem 1796-1996*. Dit werk is van de hand van Patrick Praet, secretaris van Heemkring Okegem.
Onder ruime belangstelling leidde Herman Van Isterdael met gelukwensen en dankwoorden de auteur in. Deze voelde zich opgelucht en tevreden over de medewerking, de steun en de belangstelling die hij bij het totstandkomen van zijn werk mocht ondervinden. Hij lichtte verder bondig en overzichtelijk dit boek toe.

Enkele persstemmen

Het boek is zeer verzorgd en keurig uitgegeven. Het komt attractief over door zijn duidelijke indeling en vormgeving. Het passend lettertype, de sprekende archieffoto's en het perceel kadasterplan illustreren ten volle de waardevolle inhoud van dit goed gedocumenteerd boek (De Beiaard, 7 december 1996).
Het boek is een bijzonder fraaie uitgave van 105 bladzijden, geïllustreerd met 120 foto's. Het bevat elf hoofdstukken die o.m. handelen over demografie, economische activiteit, politiek, onderwijs, parochiaal leven, cultuur en folklore (Het Gouden Blad, 7 december 1996).
Niet alleen de zeer vele illustraties zijn ongemeen boeiend, maar ook de tekst is sterk: de hand van de historicus is hier duidelijk voelbaar. (...) Wij willen de auteur Patrick Praet danken en gelukwensen met zijn werk. Ook de mensen van Heemkring Okegem moeten wij feliciteren met hun initiatief (Pastoor Callebaut in Kerk en Leven, 11 december 1996).

Samenstelling: Jozef Van der Speeten

Mededeling

Spreekbeurt. Adriaan Verhulst: Landbouw en landschap in Vlaanderen sinds de middeleeuwen

Het huidige landschap in West-Europa is bij uitstek een cultuurlandschap, zodanig zelfs dat de kleine restanten van "oorspronkelijke" toestand reeds dermate de invloed van de mens ondergaan hebben dat we ze nog onmogelijk als authentieke relicten kunnen beschouwen. Dat cultuurlandschap is er gekomen door de invoering van de landbouw, die eerst op kleine schaal, maar later op steeds grotere schaal het oorspronkelijke loofbos veranderde in een landschap van akkers, weiden restbossen. Deze historische evolutie is bij natuurbeschermers weinig gekend. Nochtans heeft de Gentse hoogleraar geschiedenis Adriaan Verhulst precies op dit vlak baanbrekend werk verricht. Het is vanuit die dubbele vaststelling, namelijk enerzijds het gebrek aan kennis in de natuurbeweging over dit toch niet onbelangrijke thema en anderzijds de grote verdiensten van Adriaan Verhulst op dit vlak, dat de Wielewaal de hoogleraar aanzocht om over landbouw en landschap in Vlaanderen sinds de middeleeuwen een spreekbeurt te houden.

Prof. em. Verhulst was tot voor twee jaar verbonden aan de Gentse universiteit. Hij geniet een ruime internationale bekendheid als één van de beste kenners van de historische geografie en de agrarische geschiedenis van Noord-West-Europa. Van opleiding mediëvist (= gespecialiseerd in de studie van de middeleeuwen), heeft hij zijn studieveld nooit strikt tot die periode afgebakend. In zijn spreekbeurt zal hij dan ook, vertrekkend vanuit de middeleeuwse toestand, de link leggen naar de 15de en de volgende eeuwen. De menselijke invloed op het landschap werd in die eeuwen steeds groter. Die menselijke invloed had tot een recent verleden bijna uitsluitend te maken met landbouw, met de industriële revolutie (19de eeuw) zou ook de nijverheid en de verkeersinfrastructuur een steeds grotere rol gaan spelen in de ruimtebepaling. Ook dat aspect komt aan bod in de voordracht. Na de voordracht is er ruime gelegenheid tot vraagstelling.

Praktisch:

- Waar? Buurthuis De Pallieter van Outer
- Wanneer? 31 januari 1997
- Aanvang: 20 u.

De spreekbeurt is een organisatie van De Wielewaal-Ninove-Haaltert-Roosdaal.

Het boek Okegem 1796-1996 is nog te koop

De verkoop van het tweede deel over de geschiedenis van Okegem overtreft onze stoutste verwachtingen. De 500 exemplaren die werden gedrukt, vliegen als zoete broodjes de deur uit. De luxe-uitgave is niet meer te verkrijgen. Wie zich nog een gewone uitgave wil aanschaffen kan terecht bij Jozef Van der Speeten (Guldenboom 12, Okegem) of Patrick Praet (Kievitlaan 25, Ninove). Het boek kost 950 fr.

Een gelukkig en hoopvol nieuwjaar

Het bestuur van de Heemkring wenst u een zinvol 1997 waarin u mag gespaard blijven van al te grote tegenspoed. Hopelijk wordt het een jaar om achteraf met genoegen op trug te kijken.

INHOUDSTAFEL

Melkverwerking en melkerijen te Okegem *p. 37*
Jozef Van der Speeten

Viering van 900 jaar Okegem *p. 71*
Jozef Van der Speeten

Mededelingen *p. 79*